

FANLARARO TAFAKKUR

RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY
KONFERENSIYASI

QABUL YO'NALISHLARI

- ANIQ FANLAR
- TABIIY FANLAR
- TEXNIKA FANLARI
- PEDAGOGIKA FANLARI
- PSIXOLOGIYA FANLARI
- IQTISOD FANLARI
- YURIDIK FANLAR
- FILOLOGIYA FANLARI
- TIBBIYOT FANLARI
- QISHLOQ XO'JALIGI
FANLARI
- FALSAFA FANLARI
- TARIX FANLARI
- SAN'ATSHUNOSLIK FANLARI

GLOBAL SCHOLARS
SCIENTIFIC PUBLISHING

WWW.GLOBALSCHOLARS.UZ

1-JILD, 1-SON, AVGUST, 2025-YIL

«FANLARARO TAFAKKUR» ilmiy konferensiyasi

31.08.2025-yil.

Ushbu to‘plamda «**Fanlararo tafakkur**» ilmiy konferensiyasi 2025-yil 1-soni 1-qismiga qabul qilingan maqolalar nashr etilgan.

Konferensiya tarkibidagi barcha maqolalarga **DOI** unikal raqami biriktirilib, **Zenodo, Open Aire, Google Scholar** xalqaro ilmiy bazalarida indekslandi.

Konferensiya materiallaridan professor-o‘qituvchilar, mustaqil izlanuvchilar, doktorantlar, magistrantlar, talabalar, litsey-kollejlar va maktab o‘qituvchilari, ilmiy xodimlar hamda barcha ilm-fanga qiziquvchilar foydalanishlari mumkin. Eslatma! Konferensiya materiallari to‘plamiga kiritilgan ilmiy maqolalardagi raqamlar, hisobotlar, ma’lumotlar haqqoniylikiga va keltirilgan iqtiboslar to‘g‘riligiga mualliflar shaxsan javobgardirlar.

**“GLOBAL SCHOLARS SCIENTIFIC
PUBLISHING” MCHJ**

TAHRIRIYAT

Bosh muharrir, Matsaidova Sayyora Xudayberganovna, Urganch davlat universiteti, Geografiya kafedrası, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

Nashrga tayyorlovchi va mas'ul kotib: Sobirov Javoxir Xayrulla o'g'li
O'zbekiston Milliy universiteti 1-bosqich magistranti

TAHRIR KENGASHI A'ZOLARI

1. **Rahimov Rahimboy Atajanovich**, Urganch davlat universiteti professori, Texnika fanlari doktori, Rossiya tabiiy fanlar akademiyasining Akademigi.

2. **Isayev Sabirjan Xusanbayevich**, "Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muxandislari instituti" milliy tadqiqot universiteti, Irrigatsiya va melioratsiya kafedrası, qishloq xo'jaligi fanlari doktori, professor.

3. **Matyakubov Baxtiyar Shamratovich**, "Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muxandislari instituti" milliy tadqiqot universiteti, "Irrigatsiya va melioratsiya" kafedrası professori, qishloq xo'jaligi fanlari doktori, professor.

4. **Matsaidova Sayyora Xudayberganovna**, Urganch davlat universiteti, Tabiiy va qishloq xo'jaligi fanlari fakulteti, Geografiya kafedrası, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent.

5. **Xamroyev Muxtor Ozodovich**, Urganch davlat universiteti, Geografiya kafedrası, Geografiya fanlari nomzodi, dotsent.

6. **Matchanov Otabek Jumanazarovich** Urganch Davlat Universiteti, Texnika fakulteti Geodeziya, Kartografiya, kafedrası Dotsenti. Yo'nalish - Tabiiy Geografiya.

7. **Djumaniyazava Muhayyo Xusinovna**, Urganch davlat Universiteti Pedagogika fakulteti Pedagogika va psixologiya kafedrası dotsenti, psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

8. **Babajanova Sanabar Yuldashbayevna**, Urganch davlat universiteti Tabiiy va qishloq xo'jaligi fanlari fakulteti "Ekologiya va hayot faoliyati xavfsizligi" kafedrası, qishloq xo'jaligi fanlari bo'yicha falsafa doktori-PhD., dotsent.

9. **Masharipov Adamboy Atanazarovich**, Urganch davlat universiteti Tabiiy va qishloq xo'jaligi fanlari fakulteti "Ekologiya va hayot faoliyati xavfsizligi" kafedrası dotsenti.

10. **Ismayilova Intizar**, Urganch davlat Universiteti Tabiiy va qishloq xo'jaligi fanlari fakulteti Biologiya kafedrası, qishloq xo'jaligi fanlari nomzodi, dotsent.

11. **Razakova Rayxan Saylaubekovna** Urganch davlat universiteti Pedagogika fakulteti Pedagogika va psixologiya kafedrası dotsenti, psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD.

12. **Ataullayev Zokir Maxsudovich**, Ataullayev Zokir Maxsudovich, Urganch davlat pedagogika instituti, "Maktabgacha ta'lim va tabiiy fanlar" kafedrası, pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD), "Maktabgacha ta'lim va tabiiy fanlar" kafedrası dotsenti

13. **Raximova Xolisxon Maksudovna**, Urganch davlat universiteti, Biologiya kafedrası, biologiya fanlari falsafa doktori (PhD) , dotsent.

14. **Axmedova Ma'rifat Abdullayevna**, Urganch davlat universiteti "Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar fakulteti" falsafa kafedrası dotsenti.

15. **Raximova E'tibor Rustamovna**, Urganch davlat universiteti, "Pedagogika va psixologiya" kafedrası o'qituvchisi, psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

16. **Parda Alimov**, Termiz davlat pedagogika instituti, O'zbek tili va adabiyoti kafedrası dotsenti, filologiya fanlari nomzodi.

17. **Mardonova Lobar Umaraliyevna**, Termiz davlat pedagogika instituti, O'zbek tili va adabiyoti kafedrası mudiri, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

18. **Tajiyev Zokirjon Rajabovich**, Urganch davlat universiteti Tabiiy va qishloq xo'jaligi fanlari fakulteti "Biologiya" kafedrası, qishloq xo'jaligi fanlari nomzodi, dotsent.

19. **Atadjanov Ilhom Sharipovich** Urganch davlat universiteti, Tabiiy va qishloq xo'jaligi fanlari fakulteti. Geografiya kafedrası dotsenti.

O‘ZBEKISTON VA TURKIYA O‘RTASIDAGI HAMKORLIKDA XALQARO HUQUQ NORMALARINING O‘RNI

R. Kadirova
mustaqil tadqiqodchi
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti
Toshkent, O‘zbekiston

Annatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston va Turkiya o‘rtasidagi hamkorlikda xalqaro huquq normalarining o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. O‘zbek-Turkiya munosabatlari ko‘p qirrali rivojlanib borayotgan sharoitda xalqaro huquq normalari davlatlararo hamkorlikning asosiy poydevori sifatida xizmat qiladi. Maqola xalqaro shartnomalar, xalqaro tashkilotlar doirasidagi hamkorlik, shuningdek, huquqiy asoslarni tadqiq etadi. Olingan natijalar ikki davlat o‘rtasidagi siyosiy, iqtisodiy va madaniy aloqalarda xalqaro huquqning muhimligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: O‘zbekiston, Turkiya, xalqaro huquq, xalqaro hamkorlik, shartnomalar, huquqiy normalar.

Abstract: This article analyzes the role and significance of international legal norms in the cooperation between Uzbekistan and Turkey. In the context of multifaceted development of Uzbek-Turkish relations, international legal norms serve as the fundamental basis for interstate cooperation. The article examines international treaties, cooperation within international organizations, and legal foundations. The findings demonstrate the importance of international law in political, economic, and cultural relations between the two countries.

Keywords: Uzbekistan, Turkey, international law, international cooperation, treaties, legal norms.

Аннотация: В данной статье анализируется роль и значение норм международного права в сотрудничестве между Узбекистаном и Турцией. В условиях многогранного развития узбекско-турецких отношений нормы международного права служат основой для межгосударственного сотрудничества. Статья исследует международные договоры, сотрудничество в рамках международных организаций, а также правовые основы. Полученные

результаты показывают важность международного права в политических, экономических и культурных связях между двумя странами.

Ключевые слова: Узбекистан, Турция, международное право, международное сотрудничество, договоры, правовые нормы.

Kirish. O‘zbekiston va Turkiya o‘rtasidagi munosabatlar mustaqillik davridan boshlab izchil va jadal rivojlanib kelmoqda. 1991-yilda O‘zbekiston mustaqilligini e‘lon qilgach, ikki davlat o‘rtasida siyosiy, iqtisodiy, madaniy va ijtimoiy sohalarida hamkorlikni mustahkamlash bo‘yicha muhim qadamlar qo‘yildi (Islomov, 2020). Bu jarayonda O‘zbekiston va Turkiya o‘rtasidagi o‘zaro ishonch, o‘xshash madaniyat va tarixiy ildizlar hamda strategik manfaatlar muhim omil hisoblanadi. Xalqaro huquq normalari esa bu munosabatlarning mustahkam poydevorini tashkil qiladi. Xalqaro huquq davlatlar o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi qoidalar majmuasidir va bu normalar ikki mamlakatning o‘zaro aloqalarida adolat, tenglik va hurmat tamoyillarini ta‘minlashga xizmat qiladi (Karimova, 2019). Ayniqsa, savdo, investitsiyalar, migratsiya, madaniy almashuvlar va xavfsizlik sohalarida xalqaro huquqiy me‘yorlar hamkorlikning asosiy vositasi sifatida namoyon bo‘ladi. Bugungi kunda O‘zbekiston va Turkiya nafaqat ikki tomonlama shartnomalar orqali, balki ko‘p tomonlama xalqaro tashkilotlar doirasida ham faol hamkorlik qilmoqda. Bu esa xalqaro huquq normalarining amaliy ahamiyatini yanada oshirmoqda. Shu munosabat bilan, ushbu maqolada O‘zbekiston va Turkiya o‘rtasidagi hamkorlikda xalqaro huquq normalarining o‘rni, ularning amaliy qo‘llanilishi hamda bu normalarning ikki tomonlama munosabatlarga ta‘siri batafsil tahlil qilinadi. Maqola o‘z ichiga xalqaro huquqiy asoslar, shartnomalar, xalqaro tashkilotlardagi hamkorlik va huquqiy me‘yorlarning mamlakatlararo munosabatlarga qanday ta‘sir qilishi kabi jihatlarni oladi. Shuningdek, bu tadqiqot O‘zbekiston va Turkiya o‘rtasidagi hamkorlikni yanada chuqurlashtirish uchun xalqaro huquq normalarini yanada samarali qo‘llash yo‘llarini aniqlashga xizmat qiladi.

Metodlar. Ushbu tadqiqotda O‘zbekiston va Turkiya o‘rtasidagi xalqaro huquq normalarining o‘rni va roli aniqlash uchun sifatli tahliliy yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqotda bir nechta asosiy manbalar va metodlardan foydalanildi. Birinchidan, xalqaro huquqiy manbalar chuqur o‘rganildi. Bu jarayonda ikki tomonlama va ko‘p

tomonlama shartnomalar, memorandumlar, deklaratsiyalar kabi rasmiy hujjatlar tahlil qilindi. Jumladan, O'zbekiston va Turkiya o'rtasida imzolangan savdo, investitsiyalar, madaniy almashinuv, migratsiya va xavfsizlik sohalariga oid shartnomalar diqqat bilan ko'rib chiqildi (UNCTAD, 2023). Shuningdek, Birlashgan Millatlar Tashkiloti, Islom Hamkorlik Tashkiloti va Turk davlatlari tashkiloti kabi xalqaro tashkilotlarning tegishli hujjatlari ham o'rganildi. Bu hujjatlar ikki davlat o'rtasidagi hamkorlikni tartibga soluvchi xalqaro huquqiy me'yorlarning mazmunini aniqlashda muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

Ikkinchidan, rasmiy bayonotlar va strategik hujjatlar tahlil qilindi. O'zbekiston va Turkiya hukumatlarining rasmiy veb-saytlari, davlat rahbarlari tomonidan berilgan nutq va bayonotlar, shuningdek, tashqi ishlar vazirliklarining chiqishlari tadqiqotning asosiy manbalaridan bo'ldi (Islomov, 2020; Yilmaz, 2021). Ushbu materiallar davlatlarning hamkorlik strategiyasini va xalqaro huquq normalarining ularni qo'llashdagi o'rnini tushunishga yordam berdi. Uchinchidan, ekspert maqolalari va ilmiy tahlillar ko'rib chiqildi. Xalqaro huquq, siyosatshunoslik va xalqaro munosabatlar sohasidagi yetakchi mutaxassislarining maqolalari, monografiyalari va konferensiya materiallari tahlil qilindi (Karimova, 2019; Ahmadov, 2022). Bu orqali mavzuga doir ilmiy nuqtai nazar va amaliy tajribalar o'rganildi. Tadqiqot metodologiyasi sifatida huquqiy matnlarni taqqoslash, kontent tahlili va kontekstual yondashuvlar qo'llanildi. Shu bilan birga, ikki davlat o'rtasidagi huquqiy munosabatlarni tartibga soluvchi xalqaro normativ-huquqiy hujjatlar va amaliyot o'rtasidagi moslik va farqlar aniqlashga harakat qilindi. Natijada, mazkur usullar yordamida O'zbekiston va Turkiya o'rtasidagi hamkorlikda xalqaro huquq normalarining amaliy qo'llanilishi va ularning ikki tomonlama munosabatlarni rivojlantirishdagi roli to'liq yoritildi.

Natijalar. Tahlil natijalariga ko'ra, O'zbekiston va Turkiya o'rtasidagi hamkorlikning huquqiy asoslari xalqaro huquq normalariga to'liq mos keladi va ular ikki davlat o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solishda muhim rol o'ynaydi. Ikki tomonlama shartnomalar, xususan, savdo, investitsiyalar, madaniy almashinuv, ta'lim va xavfsizlik sohalaridagi huquqiy kelishuvlar BMTning xalqaro savdo huquqi konvensiyalari, jumladan, UNCTAD tomonidan belgilangan standartlarga muvofiq keladi (UNCTAD, 2023). Bu holat O'zbekiston va Turkiyaning xalqaro huquq normalarini amaliyotda to'liq qabul qilayotganidan dalolat beradi.

Savdo va investitsiyalar sohasida tuzilgan ikki tomonlama shartnomalar ikki davlat o'rtasida iqtisodiy aloqalarni mustahkamlashga xizmat qiladi. Bu shartnomalar xorijiy investitsiyalarni himoya qilish, bojxona tartiblari va moliyaviy kelishuvlarni osonlashtirishga qaratilgan. Natijada, bu huquqiy normalar ikki mamlakat biznes vakillari uchun ishonchli va barqaror sharoit yaratadi, savdo aylanmasining oshishiga va iqtisodiy integratsiyaning chuqurlashishiga olib keladi (Ahmadov, 2022).

Shuningdek, O'zbekiston va Turkiya ko'p tomonlama xalqaro tashkilotlarda ham faol hamkorlik qilmoqda. Xususan, Islom Hamkorlik Tashkiloti va Turk davlatlari tashkiloti doirasida olib borilgan ishlar ikki davlatning xalqaro huquq normalariga sodiqligini ko'rsatadi. Ushbu tashkilotlar doirasidagi hamkorlik siyosiy muloqot, xavfsizlik, madaniy va ijtimoiy sohalarida o'zaro yordam va tajriba almashinuvini ta'minlaydi (Ahmadov, 2022).

Bundan tashqari, ikki davlat o'rtasidagi huquqiy munosabatlar doimiy ravishda rivojlanib, yangi xalqaro normalar va standartlarga moslashmoqda. Masalan, inson huquqlari, migratsiya va ekologik sohalaridagi xalqaro kelishuvlar ham o'zaro hamkorlikda tatbiq qilinmoqda. Bu, o'z navbatida, O'zbekiston va Turkiyaning xalqaro maydonda ijobiy imidjini oshirishga xizmat qilmoqda (Ganiev, 2021).

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston va Turkiya o'rtasidagi hamkorlikda xalqaro huquq normalari amalda muvaffaqiyatli tatbiq qilinmoqda, bu esa ikki tomonlama munosabatlarning mustahkam va barqaror rivojlanishiga zamin yaratadi.

Muhokama. Xalqaro huquq normalari O'zbekiston va Turkiya o'rtasidagi munosabatlarni yanada mustahkamlashda muhim vosita hisoblanadi. Bu normalar davlatlarning o'zaro ishonchini oshiradi, huquqiy barqarorlikni ta'minlaydi va nizolarni tinch yo'l bilan hal qilishga yordam beradi (Ganiev, 2021). Ayniqsa, xalqaro huquqning aniq va qat'iy qoidalari ikki davlat o'rtasidagi kelishmovchiliklarni oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi, chunki har bir tomon o'z majburiyatlari va huquqlarini aniq biladi va ularni hurmat qiladi. Bu esa munosabatlarda ishonch muhitini yaratib, uzoq muddatli hamkorlikka imkon beradi. Bundan tashqari, xalqaro huquqning inkorporatsiyasi, ya'ni xalqaro huquq normalarining milliy qonunchilikka integratsiyasi, ikki mamlakatning ichki qonunlarida ham o'z aksini topmoqda. O'zbekiston va Turkiya qonunchiligi xalqaro shartnomalar va kelishuvlarga muvofiq ravishda yangilanib, xalqaro majburiyatlarni bajarishga moslashtirilmoqda. Bu jarayon

o'z navbatida mamlakatlararo hamkorlikni yanada samarali qilishga xizmat qiladi. Milliy huquq va xalqaro huquq o'rtasidagi uyg'unlik, ayniqsa, investitsiyalar va savdo sohalarida yangi imkoniyatlar yaratmoqda, bu esa iqtisodiy aloqalarni chuqurlashtirishga yordam beradi. Shuningdek, xalqaro huquq normalari ikki davlat o'rtasida nafaqat iqtisodiy, balki siyosiy va madaniy hamkorlikni rivojlantirishda ham poydevor vazifasini bajaradi. Misol uchun, odam huquqlari, ekologiya, xavfsizlik va migratsiya sohalaridagi xalqaro normalar O'zbekiston va Turkiya o'rtasidagi muloqotni kengaytirishga yordam beradi. Bu esa o'z navbatida, mintaqaviy barqarorlik va rivojlanishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Muhokamada shuni ta'kidlash lozimki, xalqaro huquq normalarini tatbiq etishda ba'zan qiyinchiliklar ham yuzaga kelishi mumkin. Bular, asosan, milliy qonunchilikning xalqaro standartlarga to'liq mos kelmasligi yoki ba'zi vaziyatlarda siyosiy manfaatlar to'qnashuvi sababli yuzaga keladi. Shunga qaramay, O'zbekiston va Turkiya o'rtasidagi hamkorlik doirasida bunday muammolar tinch va muzokaralar yo'li bilan hal etilishi amaliyoti mavjud.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, xalqaro huquq normalari O'zbekiston va Turkiya o'rtasidagi hamkorlikni yanada chuqurlashtirish va kengaytirishda ajralmas vosita hisoblanadi. Ushbu normalar ikki davlat o'rtasidagi munosabatlarning huquqiy asosini mustahkamlash bilan birga, ularni yangi bosqichga olib chiqishda ham muhim ahamiyatga ega. Xalqaro huquqiy qoidalar asosida tuzilgan shartnomalar va kelishuvlar tomonlar o'rtasidagi ishonch va hamkorlikni oshiradi, nizolarni tinch yo'l bilan hal qilishga imkon beradi va ikki davlatning mintaqaviy va global maydondagi o'rnini mustahkamlaydi. Shuningdek, xalqaro huquq normalarining milliy qonunchilikka integratsiyasi O'zbekiston va Turkiyaning ichki siyosiy va iqtisodiy tizimlarida o'z aksini topib, ikki tomonlama munosabatlarni yanada rivojlantirish uchun mustahkam poydevor yaratmoqda. Bu esa nafaqat iqtisodiy sohada, balki madaniyat, ta'lim, xavfsizlik va boshqa ko'plab sohalarda hamkorlikni kengaytirishga xizmat qilmoqda. Kelajakda O'zbekiston va Turkiya o'rtasidagi munosabatlarning yanada rivojlanishi uchun xalqaro huquq normalarining samarali qo'llanilishi muhimligini ta'kidlash zarur. Bu jarayon ikki tomonlama hamkorlikni faqat qonuniy asosda mustahkamlab qolmay, balki yangi sohalarda, masalan, raqamli iqtisodiyot, ekologiya va inson huquqlari kabi zamonaviy masalalarda ham o'zaro aloqalarni kengaytirishga xizmat qiladi. Natijada, xalqaro huquq normalari O'zbekiston va Turkiya o'rtasidagi hamkorlikning

barqarorligi, rivojlanishi va mintaqaviy hamda global siyosiy-iqtisodiy jarayonlarga samarali integratsiyasini ta'minlashda hal qiluvchi omil bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ahmadov, R. (2022). *Turk dunyosi va O'zbekiston: xalqaro hamkorlik tendensiyalari*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Noshiri.
2. Ganiev, M. (2021). Xalqaro huquq va O'zbekiston-Turkiya munosabatlari. *Xalqaro Huquq Jurnali*, 15(3), 45-53.
3. Islomov, A. (2020). O'zbekiston va Turkiya strategik hamkorligi. *Markaziy Osiyo Tadqiqotlari*, 8(1), 30-38.
4. Karimova, D. (2019). Xalqaro shartnomalar va ularning amaliy ahamiyati. *Huquqshunoslik*, 12(4), 22-29.
5. UNCTAD. (2023). International trade agreements database. Retrieved from <https://unctad.org>
6. Yilmaz, H. (2021). Legal frameworks of Turkey's international relations. *Ankara University Law Review*, 18(2), 110-123.

UDK: 339.72:339.564

Milliy valyuta kursi o'zgarishining import va eksport hajmiga ta'siri

Djumayev Muxlis Djumayevich

44-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabi iqtisod fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi milliy valyuta kursidagi o'zgarishlarning mamlakat import va eksport hajmiga ko'rsatadigan iqtisodiy ta'siri tahlil qilinadi. Valyuta kursining pasayishi eksport raqobatbardoshligini oshirishi, biroq import xarajatlarini ko'paytirishi mumkinligi, aksincha, milliy valyuta mustahkamlanishi importni arzonlashtirib, eksportning jozibadorligini kamaytirishi iqtisodiy nazariya va amaliy misollar asosida izohlanadi. Shuningdek, kurs o'zgarishining inflyatsiya, to'lov balansi va tashqi savdo siyosatiga ta'siri yoritiladi.

Kalit so'zlar: milliy valyuta kursi, eksport, import, tashqi savdo, to'lov balansi, inflyatsiya, raqobatbardoshlik.

Аннотация: В данном тезисе анализируется экономическое влияние изменений курса национальной валюты на объем импорта и экспорта страны. На основе экономической теории и практических примеров объясняется, что снижение валютного курса повышает конкурентоспособность экспорта, но может увеличить расходы на импорт, и наоборот, укрепление национальной валюты удешевляет импорт и снижает привлекательность экспорта. Также освещается влияние изменения курса на инфляцию, платежный баланс и внешнеторговую политику.

Ключевые слова: курс национальной валюты, экспорт, импорт, внешняя торговля, платежный баланс, инфляция, конкурентоспособность.

Abstract: This thesis analyzes the economic impact of changes in the national currency exchange rate on the country's import and export volumes. The fact that a decrease in the exchange rate increases the competitiveness of exports, but can increase import costs, and conversely, the strengthening of the national currency reduces imports and decreases the attractiveness of exports, is explained on the basis of economic theory and practical examples. The impact of exchange rate changes on inflation, balance of payments, and foreign trade policy is also highlighted.

Keywords: national currency exchange rate, export, import, foreign trade, balance of payments, inflation, competitiveness.

Kirish: Globalizatsiya va xalqaro savdoning jadal rivojlanishi sharoitida milliy valyuta kursi mamlakat iqtisodiyotining asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlaridan biri sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Valyuta kursi — bu bir mamlakat pul birligining boshqa mamlakat pul birligiga nisbatan qiymatini bildiruvchi ko'rsatkich bo'lib, uning o'zgarishi bevosita tashqi savdo jarayonlariga, xususan, import va eksport hajmiga ta'sir ko'rsatadi.

Milliy valyutaning qadrsizlanishi (devalvatsiya) eksport qilinayotgan mahsulotlarning jahon bozorida nisbatan arzonlashishiga olib keladi va eksport hajmini oshirishi mumkin, biroq import qilinayotgan mahsulotlar narxining ko'tarilishiga sabab bo'ladi. Aksincha, milliy valyutaning mustahkamlanishi (revalvatsiya) importni arzonlashtirib, eksportning raqobatbardoshligini pasaytirishi mumkin.

O'zbekiston sharoitida so'nggi yillarda milliy valyuta kursida kuzatilgan o'zgarishlar tashqi savdo balansiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Ushbu mavzuning dolzarbligi milliy iqtisodiyotning tashqi savdo siyosatini shakllantirishda, eksportni rag'batlantirish va importni optimallashtirish bo'yicha samarali choralarni ishlab chiqishda valyuta kursining o'rnini aniqlash zarurati bilan belgilanadi.

Asosiy qism: Milliy valyuta kursining o'zgarishi mamlakatning tashqi iqtisodiy faoliyatiga, ichki ishlab chiqarish samaradorligiga va makroiqtisodiy barqarorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bugungi kunda jahon bozorlaridagi keskin narx tebranishlari, geosiyosiy vaziyatning beqarorligi hamda global moliya tizimidagi o'zgarishlar valyuta kursini boshqarish va prognozlashni murakkablashtirmoqda.

O'zbekiston iqtisodiyoti uchun valyuta kursi masalasi ayniqsa dolzarbdir, chunki:

- mamlakat importining katta qismi texnika, xomashyo va energiya resurslaridan iborat bo'lib, kursning oshishi import xarajatlarini bevosita ko'paytiradi;
- eksport tarkibida qishloq xo'jaligi mahsulotlari, rangli metallar va to'qimachilik mahsulotlari salmoqli ulushga ega bo'lib, valyuta kursining pasayishi ushbu mahsulotlarning jahon bozoridagi raqobatbardoshligini oshiradi;
- kurs o'zgarishi inflyatsiya darajasiga, aholi real daromadlariga va investitsion muhitga ta'sir etadi;

• tashqi savdo balansining barqarorligi milliy valyuta kursi siyosatiga chambarchas bog'liq.

1-jadval. Valyuta kursi o'zgarishining import va eksportga ta'siri (nazariy model)

Valyuta holati	kursi	Eksport ta'sir	hajmiga	Import ta'sir	hajmiga	Qo'shimcha izoh
Valyuta qadrsizlanishi (devalvatsiya)		Oshadi (raqobatbardoshlik ortadi)		Kamayadi (import qimmatlashadi)		Eksportchilar foyda ko'radi, inflyatsiya xavfi ortadi
Valyuta mustahkamlanishi (revalvatsiya)		Kamayadi (raqobatbardoshlik pasayadi)		Oshadi (import arzonlashadi)		Iste'molchilar uchun foyda, chiqaruvchilar uchun salbiy ta'sir
Barqaror kurs		O'rtacha darajada barqaror		O'rtacha darajada barqaror		Bozor ishonchliligi yuqori bo'ladi

2-jadval. O'zbekistonda valyuta kursi va tashqi savdo dinamikasi (shartli ma'lumotlar)

Yil	USD/so'm o'rtacha kurs	Eksport hajmi (mln. USD)	Import hajmi (mln. USD)	Tashqi savdo saldosi (mln. USD)
2020	10 200	13 500	19 200	-5 700
2021	10 800	15 100	20 300	-5 200
2022	11 300	16 800	21 000	-4 200
2023	12 200	18 900	22 100	-3 200
2024	12 700	20 500	23 400	-2 900

Shu sababli milliy valyuta kursi o'zgarishining import va eksport hajmiga ta'sirini ilmiy asosda o'rganish, iqtisodiy siyosatda optimal qarorlar qabul qilish va tashqi savdo

strategiyasini ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi. Milliy valyuta kursi o'zgarishining import va eksport hajmiga ta'sirini o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham katta ahamiyatga ega. Bu masalani chuqur tahlil qilish orqali:

- **Tashqi savdo siyosatini takomillashtirish** – eksportni rag'batlantiruvchi va importni muvozanatlashtiruvchi chora-tadbirlarni ishlab chiqish mumkin bo'ladi.

- **Makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash** – valyuta kursi o'zgarishidan kelib chiqadigan inflyatsion bosimlarni yumshatish va to'lov balansidagi nomutanosibliklarni kamaytirish imkoniyati yaratiladi.

- **Raqobatbardoshligini oshirish** – eksport qilinadigan mahsulotlar va xizmatlarning jahon bozoridagi narx ustunligini ta'minlash orqali milliy ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlash mumkin.

- **Investitsiya muhitini yaxshilash** – valyuta kursi barqarorligi xorijiy investorlar uchun ishonchli iqtisodiy sharoit yaratadi.

- **Aholi farovonligini oshirish** – import narxlaridagi o'zgarishlarni prognozlash orqali iste'mol bozorini barqarorlashtirish va real daromadlarni himoya qilishga xizmat qiladi.

Demak, ushbu mavzuni ilmiy o'rganish milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi, tashqi iqtisodiy aloqalarni kengaytirish va iqtisodiy siyosatni aniq rejalashtirish uchun strategik ahamiyatga ega.

Muhokama: Milliy valyuta kursining o'zgarishi tashqi savdo oqimlariga turlicha yo'nalishda ta'sir ko'rsatadi va bu jarayon ko'plab omillar bilan chambarchas bog'liqdir. Amaliyotda devalvatsiya va revalvatsiya mexanizmlarining import va eksportga ta'sirini tahlil qilish orqali bir nechta muhim jihatlar aniqlanadi.

Birinchidan, **valyuta kursining pasayishi (devalvatsiya)** eksport qilinadigan mahsulotlarning jahon bozorida nisbatan arzonlashishiga olib keladi. Bu esa, eksportchilar uchun foydali bo'lib, tashqi bozorda ularga raqobat ustunligini beradi. Shu bilan birga, import qilinadigan tovar va xizmatlar narxi oshadi, bu esa ichki bozorda import hajmini kamaytirishi, ammo iste'mol narxlari indeksini ko'tarishi mumkin.

Ikkinchidan, **valyuta kursining mustahkamlanishi (revalvatsiya)** import mahsulotlarining arzonlashuviga va ularning ichki bozorda ko'payishiga olib keladi.

Biroq bu holat eksport qilinadigan mahsulotlarning xorijiy bozorlaridagi narxini nisbatan oshirib, raqobatbardoshligini kamaytiradi.

Uchinchidan, kurs o'zgarishiga bozorning javob berish tezligi sohalar bo'yicha farq qiladi. Masalan, xomashyo va qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksportida narx o'zgarishiga sezgirlik yuqori bo'lsa, sanoat mahsulotlarida bu jarayon ancha inert bo'lishi mumkin.

Shuningdek, milliy valyuta kursining import va eksportga ta'siri quyidagi omillarga ham bog'liq:

- tashqi savdo strukturasidagi o'zgarishlar;
- xalqaro bozor talabining dinamikasi;
- ichki ishlab chiqarish quvvatlari va ularning moslashuvchanligi;
- hukumatning valyuta va boj siyosati.

O'zbekiston sharoitida milliy valyuta kursi erkin bozor tamoyillariga yaqinlashgan sari, uning import-eksport oqimlariga ta'siri yanada aniqroq sezilmoqda. Shu bois, kurs dinamikasini prognozlash va unga moslashgan tashqi savdo siyosatini ishlab chiqish strategik ahamiyat kasb etadi.

Xulosa va takliflar: Milliy valyuta kursining o'zgarishi mamlakatning import va eksport hajmiga bevosita ta'sir etuvchi muhim omillardan biridir. Valyuta kursining pasayishi eksportni rag'batlantirib, importni cheklashga moyil bo'lsa, aksincha kursning mustahkamlanishi importni kengaytirib, eksport raqobatbardoshligini kamaytiradi. Bu jarayon inflyatsiya darajasi, ishlab chiqarish hajmi, tashqi savdo balansi va investitsiya muhiti bilan chambarchas bog'liq. O'zbekiston sharoitida valyuta kursi siyosatini samarali yuritish milliy iqtisodiyotning tashqi bozordagi pozitsiyasini mustahkamlash va ichki bozorda narx barqarorligini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Takliflar:

1. **Eksportni rag'batlantirish siyosatini kuchaytirish** – valyuta kursi pasayishidan foyda olish uchun yuqori qo'shimcha qiymatga ega mahsulotlar eksportini kengaytirish.
2. **Importni diversifikatsiya qilish** – valyuta kursi o'zgarishidan kelib chiqadigan narx tebranishlarini yumshatish uchun import manbalarini kengaytirish va muqobil yetkazib beruvchilar bilan ishlash.

3. **Ichki ishlab chiqarishni rivojlantirish** – import o‘rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarishni qo‘llab-quvvatlash orqali valyuta kursiga qaramlikni kamaytirish.

4. **Valyuta risklarini boshqarish mexanizmlarini joriy etish** – eksportyor va importyor korxonalar uchun xedjing, fyuchers va boshqa moliyaviy instrumentlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish.

5. **Makroiqtisodiy monitoringni kuchaytirish** – valyuta kursining o‘zgarishini muntazam tahlil qilish va tashqi savdo siyosatini mos ravishda tezkor yangilab borish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov A., Xolmatov R. *Makroiqtisodiyot nazariyasi*. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2022. – 215 b. (123–138-betlar)
2. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. *Valyuta bozoridagi o‘zgarishlar tahlili*. – Toshkent, 2023. – 48 b. (15–32-betlar)
3. Krugman P., Obstfeld M. *Xalqaro iqtisodiyot: nazariya va siyosat*. – Moskva: YuNITI-DANA, 2021. – 864 b. (290–315-betlar)
4. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. *O‘zbekiston tashqi savdo ko‘rsatkichlari – 2024*. – Toshkent, 2024. – 96 b. (40–65-betlar)
5. Dornbusch R., Fischer S., Startz R. *Makroiqtisodiyot*. – Moskva: INFRA-M, 2020. – 768 b. (420–445-betlar)
6. O‘zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi. *Eksport-import siyosati bo‘yicha yillik hisobot*. – Toshkent, 2024. – 54 b. (22–41-betlar)
7. IMF (International Monetary Fund). *Exchange Rate Developments and Trade Impact*. – Washington, 2023. – 120 p. (55–89 pages)
8. World Bank. *Global Economic Prospects*. – Washington, 2024. – 210 p. (102–128 pages)

GLOBALLASHUV JARAYONIDA MARKAZIY OSIYO DAVLATLARI MILLIY IDENTITETINI SAQLASH MUAMMOLARI

Toshmurodov Husanjon Erkinovich

Annotatsiya: Maqolada globallashuv jarayonining Markaziy Osiyo davlatlari milliy identitetiga ko'rsatayotgan ta'siri chuqur tahlil qilinadi. Globallashuv natijasida yuzaga kelayotgan madaniy almashinuv, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keng tarqalishi, xorijiy ta'lim va madaniy standartlarning kirib kelishi, hamda xalqaro iqtisodiy-siyosiy jarayonlar mintaqa xalqlarining tarixiy, madaniy va ma'naviy asoslariga bo'lgan munosabatini o'zgartirib borayotgani yoritiladi. Milliy o'zlikni anglash, madaniy merosni asrab-avaylash, ona tilini rivojlantirish va avlodlar o'rtasida an'analarni uzluksiz yetkazish kabi omillarning millat taraqqiyotidagi o'rni alohida ta'kidlanadi. Shuningdek, Markaziy Osiyo mamlakatlarida milliy identitetni saqlash yo'lidagi asosiy muammolar — ta'lim va madaniy infratuzilmaning sustligi, mahalliy kontentning global media oqimida raqobatbardosh emasligi, yoshlarda global madaniyatga ortiqcha qiziqish kabi masalalar tahlil qilinadi. Tadqiqotda mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy qarashlari o'rganilib, davlat siyosati, ta'lim tizimi va madaniy diplomatiya vositalari orqali milliy identitetni mustahkamlash bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Ushbu tavsiyalar, jumladan, raqamli madaniy platformalarni rivojlantirish, ko'p tilli kontent yaratish, diaspora salohiyatidan foydalanish va mintaqaviy hamkorlikni kengaytirish yo'llarini o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: globallashuv, milliy identitet, Markaziy Osiyo, madaniy meros, til, an'ana, madaniy diplomatiya, raqamli platformalar.

Kirish: XXI asrda globallashuv insoniyat taraqqiyotining eng asosiy jarayonlaridan biriga aylandi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keskin rivojlanishi, transport va savdo yo'llarining kengayishi, madaniyatlararo aloqalarning kuchayishi dunyoni yagona ijtimoiy-madaniy makonga aylantirmoqda. Shu bilan birga, globallashuv jarayonida milliy identitet — ya'ni xalqning o'zini millat sifatida anglashini ta'minlaydigan tarixiy, madaniy va ma'naviy asoslar — ma'lum xavf ostida qolmoqda. Markaziy Osiyo mintaqasi qadimdan boy madaniyat, til, urf-odat va diniy an'analarga ega bo'lib, bugungi global o'zgarishlar fonida milliy o'zlikni saqlash

muammosi dolzarb masalalardan biri sifatida kun tartibida turibdi. Markaziy Osiyo davlatlari (O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston) globallashuv ta'siriga qaramasdan, mamlakatlarning milliy identitetini saqlash uchun muhim strategik kurash olib bormoqda. Milliy identitet — bu tarixiy meros, ona tili, din, urf-odatlar, badiiy meros, urf-odat va xalq tajribalarining birlashuvi hisoblanib, ular “kelajak avlodga kim ekanligimizni eslatadi”.

Globallashuvning Markaziy Osiyo milliy identitetiga ta'sirini media va madaniy almashinuvning kuchayishi bilan ham tasniflash mumkin. Internet, ijtimoiy tarmoqlar, keng xalqaro televideniya va musiqiy trendlar yosh avlodda global madaniyatni istilo qiladi. Bu jarayonlar: mahalliy urf-odat va tillarni ahamiyatini kamaytiradi; o'zlikni anglash va saqlash jarayonlariga ta'sir etadi. Yoshlar “global identitet” mazmunida ko'proq xorijiy tilda muloqot qiladigan madaniyatni afzal ko'rayotgani kuzatish mumkin. Markaziy Osiyoda etnik, regional, urug' va klanlarga asoslangan submilliy guruhlar tarixiy kontekstda mavjud. Globallashuv sharoitida bu guruhlar milliy birlikdan ajralishga olib keladi; sentralizatsiya strategiyalari submilliy ixtiloflarni bekor qila olmaydi. Tojikiston va Qirg'izistonda Amerika va Yevropa ijtimoiy institutlari tomonidan qo'llab-quvvatlanayotgan siyosat, yuklama natijasida ichki nizolar kuchaymoqda.

Xitoyning “Bir kamar — bir yo'l” tashabbusi, Rossiya va G'arb davlatlarining mintaqaga iqtisodiy-siyosiy ta'siri Markaziy Osiyoning geosiyosiy pozitsiyasini o'zgartiradi, shuningdek, lokal identitet strategiyalarini cheklab qo'yadi. Ular:

iqtisodiy qaramlik; tashqi boyliklar (maktab, media, investitsiyalar) orqali vertikal nazoratni oshiradi. Natijada, milliy siyosat va o'z mustaqilligini saqlashda qiyinchiliklarga duch keladi. Markaziy Osiyoda milliy identitetni saqlashdagi asosiy muammolar bu - ta'lim va madaniy infrastrukturaning sustligi, milliy tarix, qadriyatlar va tilga bag'ishlangan ta'lim dasturlarining cheklanganligi. Davlat tomonidan: zamonaviy o'quv materiallari, raqamli resurslar, keng qamrovli madaniy markazlar va kutubxonalar yo'qligi; marketing influencer kontentlari orqali yoshlarning global brendlarga qiziqishi ortib borayotgani. axborot makonidagi regional platformalarning yetishmasligi mahalliy, mintaqaviy va xalqaro mass-media platformalari identitetni targ'ib qilishda yetarlicha kuchli emas. Bu: yoshlar global kontentni qabul qilishda

kamroq tanlovga ega bo'layotganini anglatadi; ijtimoiy tarmoqdagi lokal va global kontent muvozanati buziladi.

Global tendensiyalarning lokal qadriyatlarga tahdidini ko'radigan bo'lsak, global media, moda, til modeli (ingliz tili, g'arbcha kontent) mahalliy urf-odat, ona tili, diniy qadriyatlarning ahamiyatini pasaytiradi. Ko'cha kulturi va hayot tarzi urf-odatlarning o'zgacha shaklga kelishiga sabab bo'ladi.

Milliy identitetni saqlash va kuchaytirish bo'yicha tavsiyalar: Ma'naviy va tarixiy ta'limni takomillashtirish, ta'lim dasturlariga o'zlik, milliy tarix, madaniyat va meros bo'limlarini kiritish. Zamonaviy multimedia (podkast, video leksiya, interaktiv qo'llanmalar) orqali yangicha yondashuv orqali axborot maydonini mustahkamlash. Raqamli media platformalarni (YouTube, Telegram, mahalliy mobil ilovalar) milliy kontent bilan boyitish.

Ko'p tilli kontent, bilim va qadriyatlarni birlashtiruvchi tashabbuslarni rivojlantirish. Diaspora va regional hamkorlikni kuchaytirish, diasporalarni madaniy diplomatiya vositasi sifatida faollashtirish, xalqaro festivallar, konferentsiyalar orqali tajriba almashish. Mintaqaviy integratsiya platformalari (masalan, ilmiy, madaniy klasterlar, biznes-forumlar) orqali umumiy identitetni qo'llab-quvvatlash.

Yoshlar orasida tarmoqli hamkorlikni rivojlantirish, global yetakchilar bilan musobaqalar, start-up inkubatorlar orqali global tajriba va mahalliy qadriyatlarni assimilyatsiya qilish. Tillarni saqlash bilan chet tillarni rivojlantirishni uyg'unlashtirgan strategiyalarni qo'llash. Siyosiy va iqtisodiy mustaqillikni ta'minlash. Milliy media nomli markazlar, moliyalashtirilgan stipendiyalar orqali madaniy investitsiyani kuchaytirish. Ichki iqtisodiy barqarorlik, turizm, madaniy mahsulotlar eksporti orqali milliy brendni shakllantirish.

Xulosa. Globallashuv — Markaziy Osiyo uchun nafaqat tahdid, balki imkoniyatdir. Uni to'g'ri idrok etgan holda: madaniy boylikni saqlash va yoshlarni tarixiy merosga bog'lash, axborot makonini mustahkamlash va o'zlikni targ'ib qilish, diaspora hamda mintaqaviy hamkorlikni rivojlantirish orqali milliy identitetni shakllantirishga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Jo'rayev, M. (2019). "Globallashuv va milliy qadriyatlar uyg'unligi." Ijtimoiy fanlar jurnali, 2(1), 45–50.
2. Raxmonov, A. (2020). "Milliy identitetni shakllantirishda madaniyat va ta'limning o'rni." O'zbekiston madaniyati va san'ati jurnali, 3, 12–18.
3. Qodirova, N. (2021). "Globallashuv sharoitida yoshlarning o'zligini anglash jarayonlari." Tafakkur ilmiy jurnali, 1(4), 78–84.
4. Usmonova, Y. E. (2023). "Markaziy Osiyoda milliy identitet va globallashuv." ORIENS: Journal of Oriental Studies, 8, 65–71.
5. Anderson, B. (2006). Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. London: Verso.
6. Gellner, E. (2008). Nations and Nationalism. Cornell University Press.
7. Smith, A. D. (1991). National Identity. Reno: University of Nevada Press.
8. CABAR.asia. (2022). Barriers and bridges for the formation of regional identity in Central Asia. Retrieved from: <https://cabar.asia/en/barriers-and-bridges-for-the-formation-of-regional-identity-in-central-asia>
9. Bestpublication.net. (2022). "Milliy identitet va globallashuv: nazariy yondashuvlar." O'zbekistonda fanlar rivoji jurnali, 4(12), 115–123.
10. Scientific-jl.com. (2023). "Globallashuv sharoitida yoshlarning milliy o'zlikni anglash muammolari." Tadqiqotlar va innovatsiyalar jurnali, 2(5), 55–62.

O‘TTIZ YILLIK URUSHNING XALQARO MUNOSABATLARGA TA’SIRI

Rabbimov Og'abek Tolib o'g'li
O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi
xalqaro munosabatlar yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada 1618–1648-yillarda Yevropada bo‘lib o‘tgan O‘ttiz yillik urushning xalqaro munosabatlar tizimiga ko‘rsatgan chuqur va uzoq muddatli ta’siri tahlil qilingan. Urushning diniy, siyosiy va geosiyosiy sabablariga to‘xtalinib, uning oqibatida shakllangan Vestfaliya tinchlik shartnomasining xalqaro huquq va diplomatiya tarixidagi ahamiyati yoritiladi. Maqolada milliy suverenitet tushunchasining shakllanishi, markazlashgan davlatlar tizimining kuchayishi, shuningdek, xalqaro nizolarni hal qilishda diplomatik usullarning ustuvorlik kasb etganligi haqida ilmiy xulosa chiqarilgan. Tadqiqotda klassik realizm va tarixiy institutsionalizm nazariyalari asosida o‘ttiz yillik urushning hozirgi global siyosiy tizimga qoldirgan merosi chuqur yoritiladi.

Kalit so‘zlar: O‘ttiz yillik urush, Vestfaliya tizimi, xalqaro munosabatlar, suverenitet, diplomatiya, Yevropa tarixi, siyosiy tizim, diniy mojaro.

Xalqaro munosabatlar tarixi turli ijtimoiy-siyosiy inqirozlar, mojarolar va ulardan kelib chiqqan yirik urushlar bilan boyitilgan. Ana shunday tarixiy davrlardan biri bu 1618–1648 yillar oralig‘ida Yevropada kechgan O‘ttiz yillik urushdir. Bu mojaro dastlab diniy ziddiyatlar sifatida boshlangan bo‘lsa-da, keyinchalik Yevropaning asosiy davlatlari ishtirok etgan keng ko‘lamli geosiyosiy qarama-qarshilikka aylangan. Mazkur urush va uning oqibatlari nafaqat Yevropa siyosiy xaritasini, balki xalqaro munosabatlar paradigmasini tubdan o‘zgartirgan.

O‘ttiz yillik urush Yevropa tarixida eng vayronkor va ta’sirchan qurolli to‘qnashuvlardan biri sifatida baholanadi. Urushning ildizi diniy islohotlar davriga borib taqaladi. Martin Lyuter boshlagan protestant harakati va unga javoban Katolik cherkovining qarshi choralari Germaniya imperiyasi doirasida keskin ijtimoiy-siyosiy bo‘linishga sabab bo‘ldi. Aynan diniy qarama-qarshiliklar Pragadagi Defenestratsiya

voqeasi bilan urushning boshlanish nuqtasiga aylandi. Ammo bu mojaro tez orada diniy tusdan chiqib, siyosiy va geostrategik manfaatlar to'qnashuviga aylangan.

Ushbu urushda ko'plab Yevropa davlatlari – Muqaddas Rim imperiyasi, Shvetsiya, Frantsiya, Ispaniya, Daniya va boshqa kuchlar ishtirok etdi. Har bir davlat o'zining diniy yoki siyosiy manfaatlarini himoya qilishga harakat qildi. Shvetsiyaning janubga yurishi, Frantsiyaning Katolik bo'lishiga qaramasdan imperiyaga qarshi protestantlar tarafida urushga kirishi urushning diniy emas, balki geosiyosiy xarakterini ochib berdi. Bu holat xalqaro munosabatlar tarixida realpolitik asoslarining paydo bo'layotganini ko'rsatdi.

O'ttiz yillik urushning eng muhim oqibatlaridan biri bu 1648-yilgi Vestfaliya tinchlik shartnomalarining tuzilishidir. Vestfaliya tizimi deb ataluvchi bu kelishuv xalqaro munosabatlar tarixida tub burilish yasadi. Aynan shu davrda suveren milliy davlat tushunchasi shakllandi. Har bir davlat o'zining hududiy yaxlitligi, ichki ishlariga aralashmaslik va mustaqil tashqi siyosat yuritish huquqini oldi. Bu prinsiplar hozirgi xalqaro huquq tizimining asosini tashkil qiladi. Vestfaliya tinchligi milliy davlatlar tizimining shakllanishiga zamin yaratdi va keyingi asrlarda xalqaro diplomatiya, davlatlararo munosabatlar, ittifoqlar va muvozanat nazariyasining rivojlanishiga xizmat qildi.

Urushning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari ham keskin bo'ldi. Germaniyada aholining yarmi yo'qoldi, qishloq xo'jaligi inqirozga uchradi, savdo to'xtadi. Ammo bu vayronagarchiliklar fonida davlatlar o'z ichki siyosiy tuzilmasini mustahkamlash, byurokratik boshqaruvni rivojlantirish va doimiy armiya tuzish zaruratini anglab yetdilar. Bu esa zamonaviy davlat modelining shakllanishida muhim bosqich bo'ldi. Markazlashgan hokimiyat, soliq tizimi va tashqi siyosatda yagona kursning mavjudligi kuchli davlatlar raqobatini yuzaga keltirdi.

Shuningdek, diplomatiya institutining mustahkamlanishi ham o'ttiz yillik urushdan keyingi davrga to'g'ri keladi. Doimiy diplomatik missiyalar, xalqaro konferensiyalar va davlatlar o'rtasida yozma shartnomalar tuzish amaliyoti kengaydi. Vestfaliya kelishuvi doirasida kelgusidagi xalqaro shartnomalarning huquqiy asoslari yaratildi. Diplomatiyaning siyosiy vosita sifatida mustahkam o'rin egallashi keyinchalik Vena kongressi (1815), Millatlar Ligasi (1919), BMT (1945) kabi institutlarning shakllanishiga zamin yaratdi.

Mazkur maqolaning dolzarbligi shundaki, o'ttiz yillik urush va uning natijalari orqali xalqaro siyosatning asosiy tamoyillari — suverenitet, aralashmaslik, tenglik va kuchlar muvozanati shakllanib, zamonaviy global tizim uchun poydevor bo'lib xizmat qilgan. Xalqaro munosabatlar nazariyalarida aynan Vestfaliya tizimi realizm paradigmasining tarixiy asosiga aylanadi. Bugungi kunda geosiyosiy raqobatlar, regional kuchlar o'rtasidagi to'qnashuvlar, suverenitet masalalari ayni tarixiy saboqlardan kelib chiqib tahlil etilishi kerak. Shuningdek, maqolada o'ttiz yillik urushning ta'siri faqat Yevropa bilan cheklanmasdan, butun dunyo tarixiga, xususan mustamlakachilik siyosatining avj olishi, xalqaro savdo yo'llarining shakllanishi, siyosiy mafkuralarning eksporti kabi ko'rinishlarda davom etganligi ham e'tibordan chetda qolmaydi. Urushdan keyin kuchaygan davlatlar o'z manfaatlarini global miqyosda ilgari surish uchun yangi strategiyalar ishlab chiqa boshladilar. Bu esa xalqaro tizimda kuch muvozanatini saqlashning yangi bosqichiga asos soldi.

O'ttiz yillik urush va uning oqibatlari nafaqat tarixiy jihatdan, balki hozirgi xalqaro siyosiy munosabatlarni tushunish, ularni prognoz qilish va barqarorlikni ta'minlash nuqtai nazaridan ham dolzarb mavzu hisoblanadi. Maqolada ushbu urushning tarixiy dinamikasi, geosiyosiy sabablari, diplomatik oqibatlari va nazariy merosi zamonaviy xalqaro munosabatlar kontekstida chuqur tahlil qilinadi.

1618–1648-yillarda davom etgan O'ttiz yillik urush dastlab diniy tusda boshlangan bo'lsa-da, vaqt o'tishi bilan bu mojaro Yevropa miqyosidagi siyosiy, iqtisodiy va geostrategik qarama-qarshiliklar shaklini oldi. Urushning boshlanishiga sabab bo'lgan asosiy omillardan biri Germaniyada protestantlik va katoliklik o'rtasidagi chuqur ziddiyat bo'ldi. Habsburglar sulolasining katoliklikni tiklash harakatlari muqaddas Rim imperiyasidagi boshqa knyazliklar, ayniqsa protestant hukmdorlar tomonidan qarshilik bilan kutib olindi.

Urushni boshlab bergan muhim voqea — 1618-yilda Pragadagi Defenestratsiya bo'lib, bu voqea imperator vakillarining qal'adan tashlab yuborilishi bilan yakunlangan. Ushbu voqea diniy ziddiyatni qurolli to'qnashuvga aylantirdi. Ammo keyingi bosqichlarda Daniya, Shvetsiya va Frantsiyaning urushga kirib kelishi, bu mojaroning diniy emas, balki siyosiy va iqtisodiy manfaatlar to'qnashuvi ekanligini isbotladi.

Frantsiyaning katolik davlat bo‘lishiga qaramay, protestant Shvetsiyani qo‘llab-quvvatlashi va imperiyaga qarshi urushga kirishi Vestfaliya tizimining shakllanishida asos bo‘lgan “realpolitik” (ya’ni amaliy siyosat) prinsiplarining erta ko‘rinishlaridan biri sifatida qaraladi. Har bir davlat o‘z milliy manfaatlarini diniy birdamlikdan ustun qo‘ya boshladi. Bu xalqaro munosabatlar tarixida siyosiy pragmatizmning kuchayishini anglatadi.

1648-yilda urush nihoyasiga yetgach, Vestfaliya shaharida tinchlik muzokaralari boshlandi. Vestfaliya tinchligi deb nom olgan ushbu shartnomalar xalqaro huquq tarixida tub burilish yasadi. Shartnomalar orqali bir necha muhim tamoyillar xalqaro munosabatlar tizimiga joriy qilindi:

1. **Davlat suvereniteti** — Har bir davlat o‘z ichki ishlarini mustaqil yuritish huquqiga ega deb e’tirof etildi. Bu prinsip xalqaro huquqning asosiy tayanchi sifatida hozirgi kungacha saqlanib kelmoqda.
2. **Aralashmaslik tamoyili** — Biror davlat boshqa davlatning ichki siyosatiga aralasha olmasligi rasman tan olindi.
3. **Diniy tolerantlik** — Protestantlar va katoliklar teng huquqli diniy guruhlar sifatida tan olindi. Bu esa diniy bag‘rikenglik g‘oyasining siyosiy qonunlar orqali mustahkamlanishiga olib keldi.

Vestfaliya tizimi xalqaro nizolarni qurol bilan emas, balki diplomatik vositalar bilan hal qilish an‘anasini boshlab berdi. Bu prinsiplar keyinchalik Vena Kongressi (1815), Versal shartnomasi (1919), BMT nizomi (1945) kabi xalqaro hujjatlar asosida mustahkamlandi.

O‘ttiz yillik urush Yevropaning siyosiy xaritasini keskin o‘zgartirdi. Muqaddas Rim imperiyasi amalda parchalandi, uning tarkibidagi knyazliklar va shaharlarga mustaqillik darajasi berildi. Bu esa Germaniyada siyosiy tarqoqlikni yuz yillar davomida saqlanib qolishiga sabab bo‘ldi.

Shvetsiya va Frantsiya kuchli davlatlar qatoriga chiqdi. Ayniqsa Frantsiya Vestfaliya shartnomalari orqali Yevropadagi geosiyosiy ustunlikni qo‘lga kiritdi va keyingi bir necha asr davomida bu holatni saqlab qoldi. Avstriya esa imperatorlik mavqeini saqlab qolgan bo‘lsa-da, ichki siyosiy mustaqillik yo‘qotilishi bilan zaiflashdi. Shuningdek, urush Polsha, Niderlandiya va Ispaniyaga ham ta’sir ko‘rsatdi. Niderlandiya Vestfaliya shartnomasiga binoan o‘z mustaqilligini rasman e’lon qildi.

Ispaniya esa Gollandiya ustidan nazoratni yo‘qotdi va xalqaro miqyosdagi ustunligini Frantsiyaga boy berdi.

O‘ttiz yillik urushdan keyin Yevropada diplomatiya institutlari mustahkamlandi. Har bir davlat o‘zining doimiy elchiliklarini tashkil eta boshladi, xalqaro shartnomalar yozma va huquqiy asoslangan shaklga ega bo‘ldi. Bu holat zamonaviy diplomatiya, konsullik, xalqaro arbitraj kabi institutlarning paydo bo‘lishiga olib keldi.

Urushdan keyingi davrda “quvvat muvozanati” (balance of power) tushunchasi siyosiy mafkura sifatida rivojlandi. Hech bir davlat boshqasidan ustun bo‘lmasligi, kuchlar muvozanati saqlanishi xalqaro barqarorlikning asosi deb qaraldi. Bu mafkura Yevropa diplomatiyasida XVIII-XIX asrlarda ustuvorlik kasb etdi.

O‘ttiz yillik urush va Vestfaliya tizimi bugungi xalqaro siyosiy tuzumga o‘z ta’sirini o‘tkazib kelmoqda. Suverenitet, davlat chegaralarining daxlsizligi, ichki siyosatga aralashmaslik kabi prinsiplarga asoslangan BMT nizomi aynan Vestfaliya merosining davomi hisoblanadi. Shuningdek, bugungi xalqaro nizolar – masalan, Ukraina, Yaqin Sharq yoki Tayvan mojarolarida ham suverenitet va aralashmaslik prinsiplari asosiy siyosiy mavqeni egallaydi.

Realizm nazariyasi tarafdorlari, xususan Xans Morgentau va Kenneth Waltz kabi olimlar Vestfaliya tizimini xalqaro tizimda anarchiya (ya’ni, yagona markazlashgan hokimiyat yo‘qligi) mavjudligi va davlatlararo raqobatga asoslangan muhit sifatida izohlaydi. Bu yondashuvlar o‘ttiz yillik urush tajribasidan ilhomlanib ishlab chiqilgan nazariy doiralardir.

O‘ttiz yillik urush insoniyat tarixidagi eng halokatli qurolli mojarolardan biri bo‘lib, Yevropa siyosiy manzarasida chuqur iz qoldirdi. Mojaroning boshlanishida diniy qarama-qarshiliklar muhim o‘rin tutgan bo‘lsa-da, jarayon davomida bu urush milliy manfaatlar, siyosiy ta’sir doiralari va xalqaro kuchlar muvozanatining yangilanishiga sabab bo‘lgan geosiyosiy ziddiyatlarga aylandi. Natijada, Vestfaliya tizimi shakllandi va bu xalqaro huquq, suverenitet, aralashmaslik va diplomatik vositalar orqali nizolarni hal qilish kabi tamoyillarning shakllanishiga asos soldi.

O‘ttiz yillik urush xalqaro munosabatlar tarixida "modern davlat tizimi"ning tug‘ilishi nuqtasi sifatida qoraladi. Suveren davlatlar o‘rtasidagi diplomatik aloqalar, xalqaro shartnomalarning huquqiy kuchi va kuchlar muvozanatiga asoslangan tinchlik siyosati aynan ushbu tarixiy davrda shakllana boshladi. Bu holat xalqaro munosabatlar

nazariyasi, xususan realizmning asosiy tushunchalari – kuch, manfaat, anarchiya va raqobatga tayanadigan tizimlar uchun tarixiy asos bo‘lib xizmat qiladi. Shuningdek, bu urush Yevropaning siyosiy xaritasini o‘zgartirib, milliy davlatlarning mustahkamlanishiga va imperiyalar qudratining pasayishiga olib keldi. Shvetsiya, Frantsiya va Niderlandiya kabi davlatlarning kuchayishi esa Yevropada yangi siyosiy kuchlar muvozanatini shakllantirdi.

Bugungi kunda ham O‘ttiz yillik urushdan olinadigan saboqlar xalqaro nizolarni hal etishda muhim ahamiyatga ega. Xalqaro diplomatiya, tinchlikparvar siyosat va milliy manfaatlar o‘rtasidagi muvozanat masalalari hozirgi zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimining asosi bo‘lib qolmoqda. Shu sababli, bu tarixiy davrni chuqur o‘rganish nafaqat tarixchilar, balki siyosatchilar, diplomatlar va xalqaro munosabatlar tadqiqotchilari uchun ham dolzarb hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Holsti, K. J. Peace and War: Armed Conflicts and International Order, 1648–1989. Cambridge University Press, 1991.
2. Osiander, Andreas. The States System of Europe, 1640–1990: Peacemaking and the Conditions of International Stability. Oxford University Press, 1994.
3. Parker, Geoffrey. The Thirty Years’ War. Routledge, 1997.
4. Croxton, Derek. Westphalia: The Last Christian Peace. Palgrave Macmillan, 2013.
5. Teschke, Benno. The Myth of 1648: Class, Geopolitics, and the Making of Modern International Relations. Verso, 2003.
6. Kissinger, Henry. Diplomacy. Simon & Schuster, 1994.
7. Waltz, Kenneth. Theory of International Politics. Addison-Wesley, 1979.
8. Morgenthau, Hans J. Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace. McGraw-Hill Education, 1948.

INTERNET ORQALI FIRIBGARLIK VA UNING HUQUQIY JAVOBGARLIGI

Beshimova Dilnoza Rajabboyevna
Harbiy qism komandirining madaniyat va marifat ishlari boyicha
maslaxatchi

Annotatsiya

Ushbu tezisda internet orqali amalga oshiriladigan firibgarlik (kiberfiribgarlik) va uning huquqiy javobgarligi masalasi o'rganiladi. Internetning tez sur'atlarda rivojlanishi bilan onlayn firibgarlik holatlari ortib bormoqda. Tezisda kiberfiribgarlikning turlari, uning jinoyat huquqi bo'yicha talqinlari va qonunchilikdagi me'yoriy asoslari tahlil qilinadi. Shuningdek, huquqiy javobgarlik mexanizmlari va firibgarlikni oldini olish choralari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Kiberfiribgarlik, internet jinoyatlari, huquqiy javobgarlik, jinoyat huquqi, oldini olish choralari

Kirish

So'nggi o'n yilliklarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari tez sur'atlar bilan rivojlanib, internet inson hayotining ajralmas qismiga aylandi. Shu bilan birga, onlayn maydondagi jinoyatlar soni ham ortib bormoqda. Jumladan, internet orqali firibgarlik, ya'ni kiberfiribgarlik, jiddiy ijtimoiy va iqtisodiy muammo sifatida namoyon bo'lmoqda. Bugungi kunda har bir foydalanuvchi turli elektron xizmatlardan foydalanadi: bank kartalari, mobil ilovalar, elektron tijorat platformalari va ijtimoiy tarmoqlar. Bularning barchasi kiberfiribgarlik uchun imkoniyat yaratadi.

Kiberfiribgarlik nafaqat moliyaviy zarar keltiradi, balki shaxsiy ma'lumotlarning noqonuniy egallanishi, onlayn identifikatsiya xavfsizligining buzilishi va huquqiy tartibning zaiflashishiga olib keladi. Shu sababli, mazkur masala huquqshunoslik nazariyasi va amaliyoti nuqtai nazaridan dolzarbdir.

Ushbu tezisda internet orqali firibgarlikning turlari, jinoyat huquqi doirasida talqinlari, qonunchilikdagi me'yoriy asoslari va huquqiy javobgarlik mexanizmlari tahlil qilinadi. Shuningdek, firibgarlikning oldini olish choralari va ularning

samaradorligi ko‘rib chiqiladi. Mazkur tadqiqotning maqsadi – kiberfiribgarlikni aniqlash va unga qarshi kurashishda huquqiy mexanizmlarni o‘rganishdir.

Asosiy qism

1. Kiberfiribgarlikning turlari va xususiyatlari

Kiberfiribgarlik bir necha asosiy turga bo‘linadi:

1. **Bank kartalari va elektron hamyonlarni o‘g‘irlash** – firibgarlar foydalanuvchilarning karta ma’lumotlarini noqonuniy ravishda egallab, pul mablag‘larini o‘zlashtiradi.
2. **Elektron tijorat orqali firibgarlik** – onlayn do‘konlarda soxta mahsulotlar sotish yoki to‘lovni amalga oshirmasdan mol-mulkni egallash.
3. **Shaxsiy ma’lumotlarni noqonuniy egallash** – foydalanuvchilarning pasport, telefon, elektron pochta va boshqa ma’lumotlari firibgarlar qo‘liga tushadi.
4. **Zararli dasturlar va xakerlik hujumlari** – kompyuter yoki mobil qurilmalarga zararli dasturlar o‘rnatish, tizimga kirib, ma’lumotlarni o‘g‘irlash yoki bloklash.

Har bir tur o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, unga qarshi kurashish usullari ham farqlanadi. Kiberfiribgarlikning tezkorligi, anonimligi va hududsizligi uni an’anaviy jinoyatlardan murakkab qiladi.

2. Kiberfiribgarlik va jinoyat huquqi

Jinoyat huquqi nuqtai nazaridan kiberfiribgarlik jinoyat hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 168-moddasi firibgarlikni tartibga soladi. Moddaga ko‘ra, firibgarlikni sodir etgan shaxs moddiy zarar yetkazgan hollarda jarima yoki qamoq jazosi bilan jazolanadi. Kiberfiribgarlik esa bu moddaning elektron shaklidagi qo‘llanilishini talab qiladi.

Shuningdek, kiberfiribgarlik jinoyatining isbotlanishi an’anaviy jinoyatlarga nisbatan murakkab, chunki onlayn faoliyat anonim bo‘lishi, serverlar va foydalanuvchi qurilmalari geografik jihatdan turli hududlarda joylashgan bo‘lishi mumkin. Shu sababli, tergov va sud amaliyotida maxsus texnologik vositalardan foydalanish zarur.

3. Huquqiy javobgarlik mexanizmlari

Kiberfiribgarlik uchun javobgarlik bir nechta shaklda amalga oshiriladi:

Jinoyat javobgarligi – qamoq jazosi, jarima yoki majburiy ishlarga tortish.

Ma'muriy javobgarlik – kichik firibgarlik yoki qonunni buzish holatlarida qo'llaniladi.

Texnologik va profilaktik choralar – elektron tizimlarni xavfsizligini ta'minlash, maxfiylik va shifrlash vositalarini qo'llash.

4. Oldini olish choralari

Kiberfiribgarlikni kamaytirish uchun quyidagi chora-tadbirlar tavsiya etiladi:

Foydalanuvchilarning internet xavfsizligi bo'yicha ta'limi va targ'iboti.

Kuchaytirilgan autentifikatsiya tizimlari, ikki bosqichli tasdiqlash.

Qonunchilikni doimiy ravishda yangilash va elektron muhitga moslashtirish.

Huquqni muhofaza qiluvchi organlarning kiberxavfsizlik bo'yicha tayyorgarligi va maxsus bo'linmalar tashkil etish.

Xulosa

Internet orqali firibgarlik bugungi jamiyat uchun dolzarb va xavfli muammo sifatida namoyon bo'lmoqda. Kiberfiribgarlik nafaqat moliyaviy zarar keltiradi, balki shaxsiy ma'lumotlar va jamiyat ishonchligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Tezida kiberfiribgarlik turlari, jinoyat huquqi doirasidagi talqinlar, huquqiy javobgarlik mexanizmlari va oldini olish choralari keng yoritildi.

Kiberfiribgarlikni samarali ravishda oldini olish uchun huquqiy, texnologik va ma'naviy choralarning uyg'un ishlashi muhimdir. Shu bilan birga, huquqshunoslar, ijtimoiy institutlar va foydalanuvchilar hamkorligi bu jarayonda katta ahamiyatga ega. Kelajakda qonunchilikni modernizatsiya qilish, onlayn xavfsizlikni oshirish va fuqarolarni xabardor qilish orqali kiberfiribgarlik darajasini sezilarli darajada kamaytirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi, Toshkent, 2021
2. Avezov, Sh. "Kiberjinoyatlar va ularning huquqiy jihatlari", Toshkent, 2019
3. Karimov, T. "Internet jinoyatlari: muammolar va yechimlar", Huquqshunoslik jurnali, 2020, №3
4. Smith, J. "Cybercrime and Legal Responsibility", Oxford University Press, 2018
5. Johnson, R. "Internet Fraud: Prevention and Law Enforcement", Cambridge, 2017

Ajrimdan keyingi reabilitatsiya: ayollar uchun psixologik qo'llab-quvvatlash dasturlarining tahlili

Nazokat Xudoyqulova

O'zbekiston respublikasi yoshlar ishlari agentligi huzuridagi yoshlar muammolarini o'rganish va istiqbolli kadrlarni tayyorlash instituti, O'zbekiston

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistonda ajrimdan keyingi ayollarni reabilitatsiya qilish masalasi yoritilgan. Oilaning buzilishi oqibatida ayollarda yuzaga keladigan ruhiy-emotsional holat, ijtimoiy va iqtisodiy muammolar tahlil qilinadi. Xususan, ajrashgan ayollar uchun mavjud psixologik qo'llab-quvvatlash dasturlari - davlat tashkilotlari tomonidan ko'rsatilayotgan xizmatlar va nodavlat tashabbuslari - o'rganilib, ularning samaradorligi muhokama qilinadi. Maqolada so'nggi yillarda qabul qilingan huquqiy-me'yoriy hujjatlar hamda statistik ma'lumotlar asosida ajrimdan keyingi reabilitatsiya yo'nalishidagi o'zgarishlar ochib berilgan. Shuningdek, mazkur sohada mavjud muammolar tahlil qilinib, ayollarni ajrimdan so'ng qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish bo'yicha takliflar berilgan.

Kalit so'zlar. Ajrim, reabilitatsiya, psixologik yordam, ayollarni qo'llab-quvvatlash, oilaviy ajralish, ruhiy sog'liq, ijtimoiy moslashuv, huquqiy himoya,.

KIRISH. Oila - insoniyat hayotidagi fundamental ijtimoiy institut bo'lib, uning jamiyatdagi ahamiyati nihoyatda katta. Oilada shakllanadigan qadriyatlar, madaniy me'yorlar va hissiy bog'liqlik shaxsning nafaqat ijtimoiylashuviga, balki ruhiy sog'lig'i va kelajakdagi farovonligiga ham bevosita ta'sir qiladi. Ayniqsa, ayollar uchun oilaning ahamiyati ko'p qirrali bo'lib, ular oilada nafaqat ona, balki turmush o'rtog'i va jamiyat a'zosi sifatida ham shakllanadilar. Oilaviy hayotda yuz beradigan eng og'ir jarayonlardan biri - bu ajrim hisoblanadi. Ajrim nafaqat oilaviy munosabatlarni, balki ayollarning butun hayotini tubdan o'zgartirib yuboruvchi omildir. Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, oilaning buzilishi, ayniqsa ajrim ayollarning hayotida og'ir oqibatlarga olib keladi. Psixolog G. Yo'ldosheva ta'kidlaganidek, ajrim jarayoni ayollar uchun nafaqat oilaviy holatning o'zgarishi, balki ruhiy va ijtimoiy moslashuvdagi jiddiy stress manbai hisoblanadi[1].

Shu nuqtayi nazardan olib qaraganda, ajrim jarayonida ayollar ko‘pincha depressiya, xavotirlik, o‘zini past baholash, yolg‘izlik hissi kabi psixologik muammolar bilan to‘qnash kelishadi. Amerikalik psixolog Judit Vallerstein o‘z tadqiqotlarida ajrimdan keyingi ayollarning emotsional holatini tahlil qilar ekan, ko‘plab ayollar o‘z hayotiga bo‘lgan ishonch va istiqbolini yo‘qotishini qayd etgan.[2]

Bundan tashqari, ayollar uchun ajrimning iqtisodiy oqibatlari ham juda jiddiy hisoblanadi. Tadqiqotchi va psixolog Lenore Veitzman tomonidan olib borilgan tadqiqot natijalariga ko‘ra, ajrimdan keyin ayollar iqtisodiy jihatdan erkaklarga qaraganda sezilarli darajada ko‘proq zarar ko‘radi, moliyaviy jihatdan himoyasiz qoladi va moddiy ta‘minotning yomonlashuvi sababli qashshoqlik xavfiga duch keladi.[3]

Ajrimdan keyingi ijtimoiy moslashuv ham ayollar uchun alohida ahamiyat kasb etadi. Ko‘pgina hollarda ajrim ayollar uchun jamiyatda ijtimoiy aloqalarning buzilishiga va izolyatsiyaga olib keladi. Ajrimdan keyingi ayollarning ijtimoiy integratsiyasini ta‘minlash, ularni qo‘llab-quvvatlash va ruhiy jihatdan tiklanishlariga ko‘maklashish uchun maxsus dasturlar zarur. Bunday dasturlar ayollarga nafaqat psixologik yordam, balki iqtisodiy qo‘llab-quvvatlash va kasbiy tayyorgarlik bo‘yicha treninglarni ham qamrab olishi lozim.

Prezident Shavkat Mirziyoyev ta‘kidlaganidek, oilaviy qadriyatlarni mustahkamlash va oilalar barqarorligini ta‘minlash davlat siyosatining eng muhim yo‘nalishlaridan biridir. Shu bilan birga, jamiyatda oilaviy qadriyatlar va mustahkamlik targ‘iboti ayollarning ruhiy salomatligini asrashga va ajrim holatlarining kamayishiga xizmat qilishi mumkin.

Shu bois, ajrimning ayollar hayotiga bo‘lgan salbiy ta’sirlarini kamaytirish maqsadida, davlat organlari va fuqarolik jamiyati institutlari tomonidan kompleks yondashuv asosida quyidagi amaliy choralarni amalga oshirish lozim:

- Ayollar uchun psixologik reabilitatsiya markazlarini kengaytirish;
- Ayollarni iqtisodiy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini rivojlantirish;
- Oilaviy qadriyatlarni mustahkamlash bo‘yicha ijtimoiy loyihalarni faol targ‘ib qilish.

ASOSIY QISM. Ajrim - inson psixikasiga kuchli ta’sir ko‘rsatadigan hayotiy inqirozlardan biridir. Xususan, ayollar uchun bu jarayon ko‘plab emotsional, ijtimoiy va iqtisodiy oqibatlarni yuzaga chiqaradi. Shuning uchun ajrimdan keyingi psixologik

reabilitatsiya va qo‘llab-quvvatlash dasturlari butun dunyoda muhim ijtimoiy va psixologik muammoga aylangan. Ajrim inson hayotidagi eng keskin ruhiy inqirozlardan biri sanaladi. Psixologik tahlillar shuni ko‘rsatadiki, nikohning buzilishi inson psixikasiga chuqur ta’sir etib, emotsional iztirob, o‘z-o‘zini baholashning pasayishi, hayotdan qoniqmaslik holatlarini keltirib chiqaradi. Amerikalik psixolog E. Hetherington bu borada shunday deydi: “Ajrim shaxsning ichki muvozanatini buzadigan kuchli stress manbai bo‘lib, shaxsiy identifikatsiya va hayotiy maqsadlar qayta ko‘rib chiqilishini talab qiladi”[4]

Ajrimdan keyin ko‘plab ayollar depressiya, xavotirlik, tushkunlik kabi holatlarni boshdan kechiradi. Ajarilish jarayoni odatda ayollar hayotida keskin o‘zgarishlarga sabab bo‘ladi. Turmush o‘rtog‘idan ajrashgan xotin-qizlar ko‘pincha bir qator muammolar bilan yuzlashadilar: farzandlar tarbiyasini yolg‘iz o‘z zimmasiga olish, doimiy daromad manbaidan mahrum bo‘lish, jamiyatda ajrashgan ayolga nisbatan salbiy qarashlar va tamg‘alarga duch kelish, ruhiy tushkunlik va o‘zini yakkalangan his etish kabi holatlar shular jumlasidandir. Afsuski, an’anaviy qarashlar hukm surgan jamiyatimizda ayrimlar ajrashgan ayolni muvaffaqiyatsizlikka uchragan yoki “yarim odam” sifatida noto‘g‘ri talqin qilishadi. Natijada, ajrimdan keyingi davrda ayol kishi nafaqat o‘zining ichki kechinmalari bilan kurashadi, balki tashqi ijtimoiy bosim va stereotiplarga qarshi ham bardosh berishga majbur bo‘ladi. Bunday vaziyatda psixologik reabilitatsiya va qo‘llab-quvvatlash ayollar uchun favqulodda muhim bo‘lib, ularning yangi hayotga moslashuvi hamda ruhiy sog‘lig‘ini tiklashida katta ahamiyat kasb etadi. Psixolog mutaxassislar ajralish holatini inson hayotidagi eng og‘riqli sinovlardan biri, xususan yo‘qotish qayg‘usi sifatida tavsiflaydilar. Ajralgan shaxslar (hatto ajrim tashabbuskori bo‘lgan bo‘lsa ham) ruhiy jarohatni boshdan kechirib, inkor etish, g‘azab, ayblash, tushkunlik va oxir-oqibat qabul qilish kabi bir necha bosqichlardan o‘tadi. Psixolog tadqiqotlar natijasida aniqlanishicha, ajralishdan keyin insonda ushbu bosqichlarni to‘liq yengib o‘tish va normal hayotga qaytish bir yildan ziyod vaqt olishi mumkin. Bu davrda yaqinlarning, jamiyatning qo‘llab-quvvatlashi va eng muhimi, malakali psixologik yordamning mavjudligi tiklanish jarayonini yengillashtiradi. Ayrim hollarda ayollar ajrimdan keyin og‘ir depressiv holatga tushib qolishlari, o‘z-o‘zini ayblash yoki kelajakka ishonchsizlik hissiyotlarini boshdan kechirishlari mumkin. Bunga ajrim sabab bo‘lgan stress bilan bir qatorda, jamiyatda

mavjud bo'lgan ayrim stereotipik qarashlar ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Masalan, bizning an'anaviy muhitimizda "ajrashgan ayolning qadri pasayadi" yoki "farzandli ajrashgan ayolga qayta turmush qurish qiyin" degan noto'g'ri qarashlar uchrab turadi. Shu bilan birga, erkak kishi uchun ham ajrim ortidan "oilani ushlab qololmagani", "moliyaviy barqaror emasligi" kabi tamg'alar qo'yilishi mumkinligi aytiladi. Demak, ajralgan inson (ayniqsa ayol) jismonan yolg'iz qolmasa-da, ko'p hollarda o'z muammolari bilan yolg'iz qolgandek hissiyotga boradi. Ajrimdan keyingi ayollarning ehtiyojlari nafaqat moddiy ta'minot yoki turar-joy masalalaridagina iborat emas, balki ularga eng avvalo ruhiy madad zarur bo'ladi. Mutaxassislarining fikriga ko'ra, ajrashgan ayollar bilan psixologik maslahatlashuvlar o'tkazish, ularni qo'llab-quvvatlovchi guruhlariga jalb etish, kerak bo'lganda psixoterapiya kurslarini tashkil etish ularning keyingi hayotga moslashuvida ijobiy samara beradi. Shu bilan birga, ko'pchilik ajralishlar nisbatan yosh oilalarda ro'y berayotgani kuzatiladi - statistik ma'lumotlarga ko'ra, ajrashgan erkaklarning o'rtacha yoshi 37,7 yosh, ayollarniki 33,2 yoshni tashkil etadi. Bu shuni ko'rsatadiki, ajrim ko'pincha yosh farzandli oilalarda sodir bo'lmoqda.

Masalan, Davlat statistika qo'mitasining 2024-yilgi hisobotiga ko'ra respublika bo'yicha umumiy ajralishlar soni 27 ming 987 tani tashkil qildi. Eng yuqori ko'rsatkich Toshkent shahrida kuzatilgan bo'lib, 5 913 ta nikoh shartnomalari bekor qilingan.[5] 2024-yilning dastlabki yarim yilligida ajrashgan oilalarning 13 186 tasi bir nafar farzandli, 5 505 tasi ikki va undan ortiq farzandli bo'lgan. Demak, ajrashgan onalar bir vaqtning o'zida nafaqat o'zlarini, balki farzandlarini ham ruhiy jihatdan qo'llab-quvvatlashga muhtojdirlar. Shu bois ajrimdan keyingi rehabilitatsiya dasturlari faqat ayollarning o'zinigina emas, balki ularning bolalarini ham psixologik qo'llab-quvvatlashni nazarda tutmog'i lozim.

Ayollarni rehabilitatsiya qilish bo'yicha davlat tomonidan ko'plab dasturlar ishlab chiqilgan. O'zbekiston hukumati so'nggi yillarda xotin-qizlarning huquqlarini himoya qilish va ular duch kelayotgan ijtimoiy muammolarni bartaraf etishga qaratilgan qator tashabbuslarni ilgari surmoqda. Xususan, 2019-yilda "Xotin-qizlarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida"gi qonun qabul qilinib, ayollarga nisbatan zo'ravonlikka qarshi huquqiy asos yaratildi.[6] Mazkur qonunning ijrosini ta'minlash maqsadida respublika bo'yicha maxsus rehabilitatsiya markazlari tarmog'i shakllantirildi. 2019-yilga kelib har bir tuman va shaharda jami 165 ta rehabilitatsiya va

moslashuv markazlari faoliyat olib borgan bo‘lib, ularda psixolog, yurist, ijtimoiy va tibbiy xodimlar jamoatchilik asosida ishlagan. Shu yili Xotin-qizlar qo‘mitasi tomonidan butun mamlakat bo‘ylab qisqa raqamli 1146 “ishonch telefoni” yo‘lga qo‘yildi. Dastlabki 5 oy ichida mazkur “dolzarb liniya”ga ayollar tomonidan 15 mingga yaqin qo‘ng‘iroqlar bo‘lib, murojaatlar asosan turar-joy, oilaviy kelishmovchiliklar, sud qarorlaridan norozi bo‘lish, aliment undirish va nafaqa masalalariga oid bo‘lgan. Bu ko‘rsatkichlar ayollar o‘rtasida psixologik va huquqiy maslahatga bo‘lgan ehtiyoj yuqoriligini tasdiqlaydi.

Prezident Shavkat Mirziyoyevning 2021-yil 19-maydagi qaroriga muvofiq, avval faoliyat ko‘rsatib kelgan “Zo‘ravonlik jabrdiydalarini reabilitatsiya qilish markazlari” negizida Xotin-qizlarni reabilitatsiya qilish va moslashtirish bo‘yicha Respublika markazi hamda uning hududiy filiallari tashkil etildi. Natijada respublika darajasida bitta markaz va Qoraqalpog‘iston Respublikasi hamda viloyatlarda 14 ta, shuningdek, tumanlararo miqyosda 14 ta tayanch (namunaviy) reabilitatsiya markazlari faoliyati yo‘lga qo‘yildi. Ushbu markazlar O‘zbekiston Respublikasi Mahalla va oilani qo‘llab-quvvatlash vazirligi tizimida faoliyat olib borib, ayollarga bepul yordam ko‘rsatadi. Qarorga muvofiq, markazlar o‘z faoliyatida maxfiylik, anonim yordam, malakalilik va xavfsizlik prinsiplari asosida ish yuritishi belgilangan. Markazlarning asosiy vazifalari sifatida ayollar - xususan, oilaviy muammolarga duch kelgan yoki zo‘ravonlikdan jabr ko‘rgan xotin-qizlarga tezkor tibbiy, psixologik, ijtimoiy, pedagogik va huquqiy yordam ko‘rsatish, ularning huquq va manfaatlarini himoya qilishga ko‘maklashish kabi yo‘nalishlar belgilab berilgan. Markazlar shuningdek “Ayollar daftari”ga kiritilgan, ya’ni og‘ir ijtimoiy ahvolga tushib qolgan xotin-qizlarni ruhiy va huquqiy maslahatlar orqali qo‘llab-quvvatlab, ularning muammolarini hal etishga ko‘maklashadi. Shu tariqa, davlat darajasida ajrimdan so‘ng og‘ir ahvolga tushgan, turmushda zo‘ravonlikka uchragan yoki turli ijtimoiy muammolar girdobida qolgan ayollar uchun keng qamrovli reabilitatsiya tizimi shakllantirilmoqda.[7]

Yuqorida tilga olingan reabilitatsiya markazlarining amaliy natijalari ham e’tiborga molikdir. Masalan, 2018-yil davomida mazkur markazlarga jami 5 468 nafar ayol murojaat qilgan bo‘lib, ulardan 1 486 nafariga psixologik yordam, 815 nafariga tibbiy yordam, 1 208 nafariga huquqiy yordam ko‘rsatilgan. Shuningdek, 496 nafar ayolga imtiyozli kreditlar ajratilishida ko‘mak berilib, 743 nafar ayol ish bilan

ta'minlangan. Bu raqamlar rehabilitatsiya markazlarining nafaqat psixologik, balki ijtimoiy-iqtisodiy qo'llab-quvvatlash borasida ham muayyan samara berayotganini ko'rsatadi. Psixologik xizmatlar doirasida markazlarda professional psixologlar tomonidan individual konsultatsiyalar, guruhviy treninglar o'tkazilishi, ayollarga stressni yengish, depressiyadan chiqish bo'yicha maslahatlar berilishi yo'lga qo'yilgan. Shu bilan birga, huquqiy maslahatlar orqali ko'plab ayollar aliment undirish, mulkni bo'lishish, farzandlar tarbiyasi bo'yicha sud jarayonlarida o'z huquqlarini himoya qilish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Yaqin yillarda ajrimdan keyingi ayollarni qo'llab-quvvatlash sohasida muhim huquqiy o'zgarishlar ham amalga oshirildi. 2023-2025 yillarda oilani va xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlashga doir qator normativ hujjatlar qabul qilindi. Xususan, 2025-yil fevral oyida Oliy Majlis Senatida qabul qilingan qonunchilikka o'zgartishlarga binoan, agar ajrim jarayonida er-xotindan biri oilaviy zo'ravonlik jabrdiydasi bo'lsa, sud ularni ajratishda yarashtirish muddatini belgilamasligi nazarda tutildi. Ilgari amalda bo'lgan Oila kodeksiga muvofiq sudlar ajrashish uchun ariza kelib tushgach, er-xotinni yarashtirish maqsadida 3 oydan 6 oygacha muddat tayinlash huquqiga ega edi. Endilikda zo'ravonlik holatlarida bunday kechiktirish choralari bekor qilinib, jabrlangan ayolning hayoti va sog'lig'iga tahdid soluvchi nikohni majburan saqlab qolishga barham berilmoqda. 2025-yil aprel oyida esa O'zbekiston Prezidentining tegishli qonunni imzolashi bilan ajrimdan keyingi turar-joy masalasini hal etishga qaratilgan yangi norma kuchga kirdi. Unga ko'ra, ajrim jarayonida turar-joy egasi bo'lgan tomonga sobiq turmush o'rtog'ini uy-joy bilan ta'minlash yoki ijara haqini to'lab berish majburiyati yuklatilishi mumkin bo'ldi. Bu o'zgarish, ayniqsa, nikoh davomida er tomonining uyida yashagan va ajrimdan so'ng boshpanasiz qolishi mumkin bo'lgan ayollar uchun muhim ijtimoiy himoya mexanizmi bo'ldi. Mazkur normalar tufayli ajrashgan ayollarning eng dolzarb muammolari - xavfsiz ajrashish jarayonini ta'minlash va ajrimdan keyin boshpanasiz qolmaslik masalalari - bo'yicha huquqiy kafolatlar mustahkamlandi.

Davlat tashabbuslari bilan bir qatorda, nodavlat notijorat tashkilotlar (NNT) va fuqarolik jamiyati institutlari ham ajrimdan keyingi ayollarni qo'llab-quvvatlashda muhim rol o'ynamoqda. O'zbekistonda so'nggi yillarda xotin-qizlarning huquqlarini himoya qilish, xususan, oilaviy zo'ravonlik va ajralish oqibatlarini yengillashtirishga qaratilgan bir qator jamoat loyihalari paydo bo'ldi. Misol tariqasida, 2018-yilda tashkil

etilgan **“Nemolchi.uz”** (“Jim qolma”) loyihasini keltirish mumkin. Ushbu tashabbus doirasida ko‘ngilli psixologlar va yuristlar jamoasi shakllangan bo‘lib, ular oilaviy zo‘ravonlik qurbonlari, shu jumladan, ajrashgan va qiyin ahvolga tushib qolgan ayollarga bepul psixologik maslahat va huquqiy ko‘mak ko‘rsatib kelmoqda. “Nemolchi.uz” sayti va ijtimoiy tarmoqlari orqali ayollar o‘z hikoyalarini anonim tarzda bo‘lishish, savollarga javob olish imkoniga ega. Bu esa ko‘plab ayollar uchun o‘z muammolari haqida ochiq gapirish va yordam so‘rashga undovchi omil bo‘lmoqda. Mazkur loyihaga asos solgan faollar tomonidan jamiyat e‘tiborini oiladagi zo‘ravonlik va ajrim masalalariga qaratish maqsadida tahliliy maqolalar, tavsiyalar ham e‘lon qilinmoqda. Jumladan, 2022-yilda Nemolchi tashabbusi faoliyati doirasida o‘tkazilgan press-konferensiyada mutasaddilarga oilaviy nizolarni yashirmaslik, jabrlangan ayollarga kechiktirmasdan yordam ko‘rsatish borasida takliflar berildi. Bu kabi jamoat sa’y-harakatlari natijasida jamiyatda ajrashgan ayollarga nisbatan munosabatni sog‘lomlashtirish, ularning muammolarini ochiq muhokama qilishga erishilmoqda.[8]

Shuningdek, xalqaro tashkilotlar ko‘magida amalga oshirilayotgan dasturlar ham ajrimdan keyingi ayollarni qo‘llab-quvvatlashga hissa qo‘shmoqda. Masalan, BMT Taraqqiyot Dasturi (UNDP) hamda AQSh Xalqaro taraqqiyot agentligi (USAID) ko‘magida sud tizimida elektron ish yuritish (E-SUD) tizimi joriy etildi. Natijada ayollar endilikda uyidan turib onlayn tarzda ajrim uchun sudga murojaat yuborish, aliment undirish bo‘yicha ariza topshirish imkoniyatiga ega bo‘ldilar. Ushbu tizim qisqa fursat ichida minglab ayollarga ortiqcha sansalorlik va ovvora bo‘lishlarsiz o‘z huquqlarini himoya qilishda yordam berdi. Masalan, 2017-2019 yillar davomida respublika bo‘yicha 37 mingga yaqin ayol E-SUD tizimi orqali aliment undirish bilan bog‘liq masalalarni hal qilgani qayd etilgan. Bundan tashqari, ba’zi nohukumat tashkilotlar ajrashgan ayollarni iqtisodiy mustaqilligini ta’minlash maqsadida kasb-hunarga o‘qitish va bandlikka ko‘maklashish loyihalarini amalga oshirmoqda. Masalan, ayrim ekspertlar ajrim ko‘rgan ayollarni yangi kasb egallashga jalb etish va doimiy psixologik terapiya bilan qamrab olish ularni hayotga qaytarishning eng samarali usullaridan biri ekanini ta’kidlashadi. Bu borada xalqaro NNTlar, xususan, inson huquqlari faollari tomonidan mamlakatimizda davlat organlariga ajralgan ayollar uchun maxsus qayta o‘qitish kurslari va uzluksiz psixologik maslahat markazlari tashkil etish bo‘yicha takliflar bildirilib kelinmoqda.[9]

O'zbekistonda ajrimdan keyingi ayollarni rehabilitatsiya qilish bo'yicha dastlabki tizimli qadamlar tashlangan bo'lsa-da, bu borada hali yechimini kutayotgan muammolar talaygina. Yuqoridagi ma'lumotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, mavjud psixologik qo'llab-quvvatlash markazlari va dasturlari ko'plab ayollarga yordam bermoqda, biroq ularning qamrovi hali barcha muhtoj ayollarni to'liq o'z ichiga olmayapti. Masalan, rasmiy raqamlarga ko'ra birgina 2022-yilda 48 mingdan ortiq nikoh ajralishi sodir bo'lgan bo'lsa, rehabilitatsiya markazlariga murojaat qilgan ayollar soni buning oz bir qismigina ekanligi ayon. Ko'plab ajrashgan ayollar hali ham turli sabablarga ko'ra (ma'lumot yetishmasligi, uyalish yoki qo'rqish hissi, markazlar olisligi kabi) rasmiy yordamga murojaat qilmayotgani taxmin qilinadi. Demak, birinchi navbatda axborot-tushuntirish ishlarini kuchaytirish zarur: ajrimdan so'ng har bir ayol yordam so'rashi mumkin bo'lgan manzillar va aloqa vositalarini bilishi lozim. Mahalla tizimi, xotin-qizlar qo'mitalari quyi bo'g'inlari bu borada faolroq bo'lishi, ajrashgan ayollar bilan manzilli ishlash tizimini yo'lga qo'yishi kerak.

Keyingi masala, mavjud rehabilitatsiya markazlarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash va mutaxassislar salohiyatini oshirish masalasi turibdi. Markazlardagi psixologlar va ijtimoiy xodimlar sonini ko'paytirish, ularni zamonaviy malaka oshirish kurslaridan o'tkazish, ayniqsa oilaviy inqirozlar va travmalar bo'yicha ixtisoslashgan psixoterapevtlarni jalb etish zarur. Shuningdek, rehabilitatsiya markazlari tarmog'ini kengaytirish ham muhim: 2021-yildan amalga oshirilgan optimallashtirish natijasida markazlar soni 197 tadan 29 taga qisqartirilib, ularning hududiy qamrovi kengroq markazlashgan tizimga o'tdi. Biroq joylarda, ayniqsa, olis tuman va qishloqlarda yashovchi ayollar uchun viloyat markazlarigacha kelib xizmat olish qiyin bo'lishi mumkin. Shu bois, kelgusida har bir tuman (yoki bir necha qo'shni tuman) darajasida ham psixologik yordam punktlarini tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Bu punktlar mahalliy hokimliklar, poliklinikalar yoki nodavlat tashkilotlar qoshida faoliyat ko'rsatib, respublika markazlari bilan integratsiya qilinishi mumkin.

Ajrimdan keyingi rehabilitatsiya faqat psixologik maslahat bilan cheklanib qolmasligi kerak. Yuqorida keltirilganidek, ajralgan ayollar ko'pincha ish va daromad manbaiga muhtoj bo'lib qoladilar. Shu sababli, rehabilitatsiya dasturlariga iqtisodiy qo'llab-quvvatlash komponentini kengroq joriy etish lozim. Bu borada ayollarga yangi kasb o'rgatish kurslarini tashkil qilish, band bo'lmagan ajrashgan ayollarni ishga

joylashtirish uchun kvotalar ajratish, ularning tadbirkorlik faoliyatini boshlashi uchun mikrokreditlar bilan ta'minlash kabi chora-tadbirlar yaxshi samara berishi mumkin. Davlat statistikasiga ko'ra, 2019-yildayoq rehabilitatsiya markazlari orqali 700 ga yaqin ayolning ish bilan ta'minlanishiga va qariyb 500 nafar ayolning imtiyozli kredit olishi orqali tadbirkorlik boshlashiga erishilgan. Bu yo'nalishni bundan-da kengaytirish ajrashgan xotin-qizlarning jamiyatda munosib o'rin topishi va mustaqil hayot kechirishini ta'minlaydi.

Nihoyat, ajrimdan keyingi rehabilitatsiya samaradorligini oshirish uchun jamiyatda mafkuraviy o'zgarishlar zarur. Ajarilgan ayolga achinish yoki ayblash ko'zi bilan qarash kabi eskirgan stereotiplar o'rnini unga tushunish va dalda berish qadriyatlari egallashi lozim. Buning uchun ommaviy axborot vositalari va ta'lim tizimida ajrim mavzusini xolis yoritish, oilaviy nizolarni tinch yo'l bilan hal etish va ajrimdan keyingi hayotda muvaffaqiyatga erishgan ayollarning ijobiy misollarini ko'rsatish muhimdir. Jamiyatda ajrim - bu hayot yakuni emasligini anglash, aksincha, ayrim holatlarda oiladagi zo'ravonlik va kelishmovchiliklardan xalos bo'lishning bir yo'li ekanligini tushunish muhitini shakllantirish lozim. **“Ajrim - bu jazo emas, undan keyin ham hayot bor”**, degan g'oyani keng targ'ib qilish orqali ajralgan ayollarning o'zini anglashiga, ulardagi ishonchni tiklashga erishish mumkin.

Xulosa.

Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, O'zbekistonda ajrimdan keyingi rehabilitatsiya va psixologik qo'llab-quvvatlash tizimi endigina shakllanib kelayotgan bo'lsa-da, erishilgan yutuqlar va amalga oshirilayotgan islohotlar dalolat bermoqdaki, mazkur yo'nalish davlat va jamiyat e'tiborida turibdi. So'nggi yillardagi statistik o'sishlar ajralishlar soni ortib borayotganini ko'rsatadi, bu esa o'z navbatida minglab ayollarning hayotida keskin burilishlar sodir bo'layotganini anglatadi. Bunday sharoitda ajrimdan keyin ayollarni ruhiy, ijtimoiy va huquqiy jihatdan qo'llab-quvvatlash - nafaqat alohida olingan oila a'zolarining, balki butun jamiyatning barqarorligi va farovonligi uchun muhimdir.

Mavjud dasturlar tahlili shuni ko'rsatadiki, psixologik rehabilitatsiya markazlari, “1146” ishonch telefoni kabi mexanizmlar, shuningdek, nodavlat tashabbuslar orqali ko'plab xotin-qizlarga amaliy yordam berilmoqda. Jumladan, minglab ayollar psixologik maslahat oldi, yuzlab ayollar ish va turar-joy bilan ta'minlandi, bu esa

ularning yangi hayotga qadam qo'yishida tayanch bo'lib xizmat qilmoqda. Yangi qonunchilik hujjatlari esa ajrim jarayonini insonparvarlashtirishga, ayollarning huquqlarini yanada mustahkamlashga zamin yaratmoqda - xususan, zo'ravonlik qurboni bo'lgan ayollarni sudda ortiqcha qiynamay ajrashishga qo'yib yuborish, ajrashgandan so'ng ularning boshpanasiz qolmasligini ta'minlash kabi normalar buning yaqqol misolidir gazeta.uz.

Shu bilan birga, tizimni yanada takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish lozimligiga e'tibor qaratildi. Maqolada keltirilgan takliflar - reabilitatsiya xizmatlarini yanada ommalashtirish, qamrov doirasini kengaytirish, psixologlar malakasini oshirish, ajrimdan keyingi iqtisodiy qo'llab-quvvatlashga alohida e'tibor berish va jamiyatda ijobiy munosabatni shakllantirish - amalga oshirilsa, ajrimning salbiy oqibatlarini yumshatish imkoniyatlari ortadi.

Xulosa qilib aytganda, ajrimdan keyingi reabilitatsiya jamiyatimiz uchun nisbatan yangi tushuncha bo'lsa-da, uning ahamiyati beqiyosdir. Oilaviy ajralish faqat bir oilaning emas, balki jamiyatning ham dardidir, shu bois ajrashgan ayolni yakka holda qoldirmay, unga yangi hayot bosqichini boshlashda ko'mak berish barchamizning burchimizdir. Bu yo'nalishda davlat organlari, jamoat tashkilotlari va jamiyatning o'zi hamjihatlikda ishlagan taqdirda, ajrimdan keyingi ayollarning hayotini qayta qurish, ularning farovon va baxtli yashashlariga erishish mumkin bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Yo'ldosheva, G. (2020). Psixologik muammolarni oilaviy yondashuv asosida hal qilish. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti. b-33
2. Judith S. Wallerstein. (1996). The Good Marriage: How and Why Love Lasts. p-155-161.
3. Lenore J. Weitzman. (1981). Marriage contract, the: couples, lovers and the law. p-77-79
4. Hetherington, E.M. (2003). For Better or For Worse: Divorce Reconsidered. p-144-151
5. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Asosiy demografik ko'rsatkichlar, Nikohdan ajralishlar soni (jami) 2024. https://api.siat.stat.uz/media/uploads/sdmx/sdmx_data_230.pdf

6. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida // <https://lex.uz/acts/-4494709>
7. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida // <https://lex.uz/docs/-4494709?ONDATE=10.12.2021%2000>
8. 6. Nemolchi.uz loyihasi materiallari. “Ajrim – bu oxiri emas”: ayollar uchun ko‘mak (jamoat loyihasi sayti, 2020–2022 yillar). <https://nemolchi.uz/uz/>
9. BMT Taraqqiyot Dasturi. New alimony law brings relief to Uzbek women (blog posti, 2019-yil 5-avgust) <https://undpeurasia.medium.com>.

GLOBAL SCHOLARS
SCIENTIFIC PUBLISHING

LINGUISTIC MEANS OF EXPRESSING EMOTIONS: A CROSS- LINGUISTIC AND FUNCTIONAL PERSPECTIVE

Yusupova Dilnoza Umarjonovna

English Language Teacher at
Urgench Innovation University

dilnozayusupova@urgiu.uz

Abstract. Emotions are integral to human communication and are intricately woven into language through various linguistic means. This article investigates the linguistic strategies used to express emotions, analyzing lexical, grammatical, pragmatic, and prosodic devices across languages. Drawing on theories from scholars such as Anna Wierzbicka, Susan Ervin-Tripp, and Deborah Tannen, the paper explores how emotion is verbalized and contextualized. The research further examines the cultural and cognitive aspects that influence emotional expression in discourse, emphasizing the interplay between language, culture, and psychology. Data from English, Uzbek, and other languages are presented to highlight universal and language-specific tendencies in emotional expression.

Keywords: emotion, linguistics, emotional expression, pragmatics, cognitive linguistics, intercultural communication, lexical strategies, prosody

Introduction. Emotion is a universal human experience, but the ways emotions are expressed and interpreted vary significantly across languages and cultures. Language serves not only as a vehicle for conveying information but also as a tool for expressing inner states, including affective responses such as anger, joy, sadness, and surprise. According to Wierzbicka (1999), "Language embodies ways of thinking, feeling, and seeing the world, and in doing so, it encodes culturally-specific modes of emotional expression."

This paper aims to explore the linguistic mechanisms used to express emotions, examining how emotions are manifested through various layers of language, including lexicon, syntax, intonation, and discourse structure. We also consider cultural influences and the cognitive processes underpinning emotional expression in speech and writing.

Theoretical Framework

Linguistic studies of emotion often intersect with pragmatics, semantics, discourse analysis, and psycholinguistics. Two key theoretical approaches underpin this study:

•The Natural Semantic Metalanguage (NSM)

Developed by Anna Wierzbicka and Cliff Goddard, the NSM approach posits that emotional concepts can be broken down into semantic primitives that are universal across languages. This theory enables cross-cultural comparisons of emotional expression.

•Appraisal Theory

Proposed by Martin and White (2005), Appraisal Theory is part of Systemic Functional Linguistics and examines how speakers express attitudes, including emotions, through evaluative language.

These frameworks help analyze how emotions are encoded linguistically and understood within specific cultural and communicative contexts.

Lexical Means of Expressing Emotions

Lexical items are among the most direct ways of conveying emotions in language. These include:

•Emotion Words

Emotion words such as happy, sad, angry, and afraid are overt markers of affective states. They vary in specificity and intensity. For instance, elated expresses a more intense form of happiness than pleased.

In Uzbek, similar gradations exist: xursand (happy), baxtiyor (joyful), and quvonchli (cheerful). These lexemes carry not only emotional meaning but also cultural nuances.

•Metaphors and Figurative Language

Emotion is often conceptualized metaphorically. Lakoff and Johnson (1980) demonstrated that emotions are structured by metaphorical mappings, such as anger is heat: “He was boiling with anger.” In Uzbek: g‘azabdan yonardi (he was burning with anger) reflects a similar metaphorical mapping.

•Interjections

Interjections like oh, wow, ugh, and Uzbek equivalents voy, eh, uf serve as spontaneous expressions of emotion and are often context-dependent and non-propositional.

Grammatical and Morphosyntactic Devices

While not as overt as lexical means, grammatical structures also reflect emotional states.

•Exclamatory Sentences

Exclamations are syntactic structures specifically used to convey strong emotion: “What a beautiful day!” / “How terrible!” In Uzbek: “Qanday go‘zal kun!” or “Voy, naqadar dahshatli!”

•Modal Verbs and Particles

Modality can express emotion indirectly: must, might, should carry connotations of urgency, uncertainty, or necessity, which may align with fear, anxiety, or obligation. Uzbek uses particles like ku, -da, bo‘pti to add affective nuance.

•Word Order and Emphasis

In English, fronting and cleft sentences can express emotional emphasis: “It was you who ruined everything!” In Uzbek, flexible word order allows speakers to foreground emotion-laden elements: “Siz buzdingiz hamma narsani!”

Prosodic Features

Emotions are often signaled through prosody—intonation, stress, pitch, and rhythm.

According to Crystal (1969), “intonation is one of the most powerful conveyors of emotional meaning.” Rising intonation may indicate surprise or disbelief, falling tone may express certainty or sadness. Uzbek also employs pitch variation to express sarcasm, excitement, or reproach.

Pragmatic and Discourse Strategies

Emotions in conversation are also managed through pragmatic strategies, such as:

•Speech Acts

Apologies, compliments, complaints, and congratulations inherently carry emotional weight. The choice of words and the manner of delivery affect their emotional impact.

•Politeness and Face

Brown and Levinson's (1987) politeness theory illustrates how maintaining or threatening face involves emotional considerations. Emotional expression is often mitigated to preserve social harmony, especially in collectivist cultures like Uzbekistan.

• **Code-Switching**

In bilingual or multilingual contexts, speakers may switch languages to express emotions more authentically. Uzbek-English speakers might say, "Voy, I can't believe this happened!" where voy signals an emotional reaction more effectively.

Cultural and Cognitive Dimensions

Different cultures prioritize and interpret emotional expression differently. In individualistic cultures (e.g., USA), emotional expressiveness is often encouraged, while in collectivist cultures (e.g., Uzbekistan, Japan), restraint and indirectness are valued.

Wierzbicka (1994) argues that even basic emotional terms like anger or sadness are not culturally neutral. For example, Uzbek expressions of sadness often include metaphorical references to fate or divine will, such as taqdirga tan berdim (I submitted to fate).

Emotion in Written and Digital Communication

The rise of digital media has altered how emotions are expressed.

• **Punctuation and Typography**

Excessive exclamation marks, ellipses, or capital letters convey emotion in writing: "I CAN'T BELIEVE IT!!!" In Uzbek texts: "Ishonmayapman!!!" Emoticons and emojis are also widely used across languages.

• **Internet Language**

Emotional expressions like LOL, OMG, smh in English have Uzbek parallels like xa-xa, voy-bo'y or uff. These linguistic innovations demonstrate the dynamism of emotional expression in online contexts.

Case Study: Comparing English and Uzbek Emotional Expression

A contrastive analysis of emotional discourse in English and Uzbek political speeches reveals several insights:

- English political speeches often use personal pronouns and evaluative adjectives to evoke emotional resonance: "We are strong. We will overcome."

- Uzbek political rhetoric tends to emphasize collective identity and fate: “Biz xalqmiz, biz bardavommiz” (We are the people, we are enduring).

Moreover, English orators use metaphor and anecdote, while Uzbek speakers often rely on proverbs and religious allusions to stir emotional response.

Conclusion. Linguistic expression of emotion is a multidimensional phenomenon shaped by language structure, culture, and communicative context. From lexicon and grammar to discourse strategies and prosody, emotions permeate every level of language. Cross-linguistic research highlights both universal and culture-specific features of emotional expression, offering insights into human cognition and social interaction. As communication continues to evolve—especially through digital platforms—so too will the ways we linguistically express our emotions.

References

- Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge University Press.
- Crystal, D. (1969). *Prosodic Systems and Intonation in English*. Cambridge University Press.
- Goddard, C., & Wierzbicka, A. (2014). *Words and Meanings: Lexical Semantics Across Domains, Languages, and Cultures*. Oxford University Press.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
- Martin, J. R., & White, P. R. R. (2005). *The Language of Evaluation: Appraisal in English*. Palgrave Macmillan.
- Tannen, D. (1989). *Talking Voices: Repetition, Dialogue, and Imagery in Conversational Discourse*. Cambridge University Press.
- Wierzbicka, A. (1994). Emotion, Language, and Cultural Scripts. In *Emotion and Culture* (pp. 133–196). American Psychological Association.
- Wierzbicka, A. (1999). *Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals*. Cambridge University Press.

Matematik tafakkurni shakllantirishning psixologik xususiyatlari

“Boshlang’ich ta’lim metodikasi” kafedrası katta o’qituvchisi
Bobojonov Mahkam Davronovich

Annotatsiya. Ushbu maqolada matematik tafakkur tushunchasi, uning nazariy asoslari hamda shakllanish jarayonida kechadigan psixologik xususiyatlar tahlil qilinadi. O’quvchilarda matematik tafakkurni rivojlantirishda idrok, diqqat, xotira, tasavvur, tahlil va sintez, mantiqiy fikrlash ahamiyati yoritilgan.

Abstract. This article analyzes the concept of mathematical thinking, its theoretical foundations, and the psychological characteristics that occur in the process of formation. The importance of perception, attention, memory, imagination, analysis and synthesis, logical thinking, and emotional-volitional qualities in the development of mathematical thinking in students is highlighted.

Kalit so’zlar: matematik tafakkur, psixologik xususiyatlar, idrok, diqqat, xotira, tasavvur, mantiqiy fikrlash, muammoli o’qitish, ijodkorlik.

Zamonaviy ta’lim tizimi o’quvchilardan faqat tayyor bilimlarni egallashni emas, balki ularni mustaqil ravishda izlash, tahlil qilish va amaliyotda qo’llash ko’nikmalarini ham talab etadi. Ayniqsa, matematika fani nafaqat hisoblash malakalarini, balki chuqur mantiqiy fikrlash, tahliliy yondashuv va ijodiy tafakkurni rivojlantiruvchi eng muhim intellektual fan sifatida maydonga chiqadi. Shu bois, o’quvchilarda matematik tafakkurni shakllantirish jarayonida uning psixologik asoslarini chuqur o’rganish, didaktik va metodik imkoniyatlarni ilmiy tahlil qilish muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Matematik tafakkur – bu insonning matematik bilimlar, tushunchalar va usullar asosida mantiqiy xulosalar chiqarish, umumlashtirish, tahlil qilish va muammolarga ratsional yechim topish qobiliyatidir. U umumiy tafakkurning maxsus ko’rinishi bo’lib, quyidagi jihatlar bilan tavsiflanadi:

1. Mantiqiy izchillik – matematik mulohazalarda qat’iy qonuniyatlarga asoslanish, dalillarni tizimli ketma-ketlikda bayon etish.

2. Abstraktlash va umumlashtirish – real hodisalardan umumiy belgilarni ajratib olish, ularni mavhum tushunchalar shaklida ifodalash.
3. Simbollik tafakkur – belgilar, formulalar va matematik yozuvlar orqali fikrni qisqa va aniq ifodalash.
4. Ijodiy yondashuv – mavjud bilimlarni yangicha kombinatsiyada qo‘llash, nostandart masalalarni yechish.

Matematik tafakkurni shakllantirishning psixologik xususiyatlari

Matematik tafakkurni rivojlantirish jarayonida bir qator psixologik mexanizmlar faoliyat ko‘rsatadi. Ular orasida idrok, diqqat, xotira, tasavvur, tahlil, sintez, mantiqiy xulosalar chiqarish va iroda kabi psixik jarayonlar asosiy o‘rin tutadi.

Idrok va diqqat- Matematik bilimlarni o‘zlashtirishda idrok jarayoni asosiy rol o‘ynaydi. Masalaning shartini to‘g‘ri anglash, undagi asosiy belgilarni ajratish o‘quvchidan diqqatni jamlashni talab etadi. Diqqatning barqarorligi va taqsimlanishi masalalarni muvaffaqiyatli yechishda hal qiluvchi omildir.

Xotira-Matematika bilimlari ketma-ketlik va tizimlilikni talab qiladi. Shuning uchun qisqa muddatli xotira, ishchi xotira va uzoq muddatli xotiraning uyg‘un faoliyati muhim hisoblanadi.

Tasavvur- Matematik ob‘ektlar ko‘pincha abstrakt bo‘lgani sababli, ularni ongda modellashtirish, geometrik figuralarni tasavvur qilish, algebraik munosabatlarni sxematik shaklda gavdalantirish tafakkurning rivojlanishini ta‘minlaydi.

Tahlil va sintez-Masalani yechish jarayonida o‘quvchi uni qismlarga ajratib (tahlil), ularning o‘zaro bog‘lanishini aniqlaydi va yechimni yagona tizim sifatida tiklaydi (sintez).

Mantiqiy fikrlash- Matematik tafakkurning asosiy xususiyati – bu qat’iy mantiqiy qonuniyatlarga amal qilishdir. Hukm, tushuncha va xulosalar o’rtasidagi bog’liqlikni o’rnatish, isbotlash va inkor etish qobiliyatlari o’quvchilarda tafakkurni yuqori darajada shakllantiradi.

Xulosa

Matematik tafakkurni shakllantirish – murakkab psixologik va didaktik jarayon bo’lib, u faqat bilim berish bilan cheklanmaydi. Bu jarayon o’quvchining idrok, diqqat, xotira, tasavvur, tahlil, sintez va mantiqiy fikrlash kabi psixik xususiyatlarini rivojlantirishni, shuningdek, emotsional-irodaviy sifatlarini mustahkamlashni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Rubinshteyn, S.L. Umumiy psixologiya asoslari. – Moskva: Pedagogika, 1989.
2. Xodjayev, A., Qodirov, B. Matematika o’qitish metodikasi. – Toshkent: O’qituvchi, 2015.
3. Abdurahmonova, Z.A. Matematik tafakkurni shakllantirishning psixologik asoslari. – Toshkent: Fan, 2019.
4. Karimov, U. Matematika ta’limda mantiqiy fikrlashni rivojlantirish. // O’zMU Ilmiy axborotlari, 2021, №4.
5. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori. “Ilm-fanni rivojlantirish va innovatsion faoliyatni qo’llab-quvvatlash chora-tadbirlari to’g’risida”. – Toshkent, 2019.

The contribution of idioms of life to collective narratives about success, struggle, and destiny.

Iskandarova Gulifor Muzaffar kizi
UrSU 2nd year student group 2303
E-mail: gulifor.iskandarova@bk.ru

Abstract: Idioms of life constitute a significant part of cultural discourse, serving as narrative instruments through which societies construct shared meanings about success, struggle, and destiny. These idiomatic expressions act as metaphoric frameworks that connect individual experiences to collective cultural memory. They reflect attitudes toward hard work, resilience, fate, and the pursuit of prosperity, thereby influencing how communities interpret social mobility and human destiny. This research argues that idioms of life not only preserve cultural heritage but also function as motivational and interpretive tools that guide individuals in navigating life's challenges. By analyzing idioms across different cultural contexts, the study reveals the universal yet culturally distinct ways in which societies conceptualize triumph, adversity, and fate.

Keywords: idioms of life, cultural discourse, success, struggle, destiny, collective identity, metaphor, social narratives

Introduction

Language is not merely a tool for communication but also a repository of cultural values, beliefs, and collective experiences. Among its many forms, idioms of life stand out as powerful linguistic devices that reflect and reinforce social perceptions of success, struggle, and destiny. These idiomatic expressions, often rooted in everyday practices and long-standing traditions, encapsulate complex cultural wisdom in concise figurative phrases.

Idioms provide individuals with symbolic frameworks through which they interpret life's challenges and achievements. For example, idioms that emphasize perseverance or endurance highlight societal admiration for resilience, while those referring to fate or destiny express a community's worldview on uncontrollable forces shaping human existence. In this way, idioms of life not only preserve cultural heritage

but also shape the collective imagination of what it means to strive, to fail, and to succeed.

In contemporary discourse, idioms continue to function as narrative tools that bridge personal experiences with collective narratives. They contribute to the construction of shared cultural identities, reinforcing values of hard work, patience, and belief in destiny. Thus, analyzing idioms of life provides insight into how language functions as both a mirror and a shaper of human thought, guiding individuals through the universal yet culturally specific journey of struggle and success.

Materials and Methods of Research

The present study employs a qualitative and comparative approach to explore the role of idioms of life in shaping collective narratives about success, struggle, and destiny. The primary material of the research consists of idiomatic expressions collected from English and Uzbek languages, alongside selected examples from world literature and folklore. Dictionaries of idioms, proverb collections, and linguistic corpora serve as key sources for gathering idiomatic data. In addition, cultural and sociolinguistic studies are used to provide interpretive frameworks.

The analysis is carried out using the following methods:

1. **Descriptive method** – to classify idioms of life according to their semantic fields (e.g., idioms of success, struggle, fate/destiny).
2. **Comparative method** – to identify similarities and differences in the use and meaning of idioms across different cultural contexts.
3. **Contextual analysis** – to examine how idioms function in discourse, particularly in literature, oral tradition, and everyday speech.
4. **Cognitive and cultural approach** – to interpret the figurative and symbolic meanings of idioms, showing how they reflect collective cultural attitudes.

Through these methods, the study seeks to uncover not only the linguistic structure of idioms but also their cultural and social functions in constructing shared narratives about human life.

Results and Discussion

The analysis of idioms of life demonstrates that they function as both linguistic and cultural instruments through which communities narrate experiences of success, struggle, and destiny. The results reveal three central thematic categories of idioms:

1. **Idioms of Success** – These expressions highlight the cultural ideals of achievement, ambition, and prosperity. For example, English idioms such as “to hit the jackpot” or “to climb the ladder” reflect the value placed on personal effort and upward mobility. In Uzbek, idioms like “mehnat qilgan to‘yadi” (“he who works will be satisfied”) stress the moral link between hard work and success. Both traditions underline the belief that individual perseverance leads to prosperity, though the English idioms tend to emphasize fortune and competition, while Uzbek idioms prioritize diligence and moral responsibility.

2. **Idioms of Struggle** – Many idioms frame life as a journey of trials and endurance. Phrases like “weather the storm” (English) or “tog‘ni ham ko‘chirish” (“to move even a mountain,” Uzbek) convey the necessity of persistence in overcoming hardship. These idioms reinforce the collective narrative that resilience and patience are essential virtues for individuals facing adversity.

3. **Idioms of Destiny** – Expressions such as “written in the stars” (English) and “taqdirning ishi” (“the work of destiny,” Uzbek) highlight cultural conceptions of fate as a force beyond human control. While English idioms often blend destiny with personal choice, Uzbek idioms tend to stress submission to divine will. This contrast reflects broader philosophical differences in how cultures interpret the balance between human agency and predetermined outcomes.

The discussion of these findings reveals that idioms serve not only as linguistic artifacts but also as narrative tools that bind individuals to collective understandings of life. They function as motivational devices, offering encouragement during times of hardship, and as cultural signposts, guiding individuals toward socially approved ideals of success. Furthermore, idioms of life ensure the transmission of cultural heritage, embedding moral lessons and shared wisdom into everyday speech.

Ultimately, idioms of life shape cultural narratives by linking personal experiences with communal values. They foster resilience, inspire ambition, and cultivate acceptance of destiny, thus contributing to the social construction of meaning around life’s challenges and achievements.

Conclusion

The study confirms that idioms of life play a vital role in constructing and transmitting collective narratives about success, struggle, and destiny. They function

not only as figurative expressions of language but also as cultural frameworks that embody shared values, moral lessons, and worldviews. Idioms of success emphasize the significance of hard work, ambition, and achievement, while idioms of struggle highlight endurance and resilience as essential virtues. Meanwhile, idioms of destiny reflect cultural attitudes toward fate and divine will, revealing different perspectives on the balance between human effort and predetermined outcomes.

The findings demonstrate that idioms are more than stylistic ornaments of speech; they are narrative devices that connect personal experience to collective cultural identity. Through idioms, communities pass down intergenerational wisdom, reinforcing social ideals and guiding individuals in interpreting their life journeys. By shaping attitudes toward triumph, adversity, and destiny, idioms contribute to the cohesion of cultural narratives and provide motivational tools that help individuals navigate challenges and pursue success.

Therefore, the study of idioms of life offers valuable insights into the intersection of language, culture, and human experience, demonstrating how figurative expressions sustain both individual meaning-making and collective identity.

References

1. Akhmanova, O. S. (2010). *Lingvistik terminlar lug'ati*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. pp. 45–47.
2. Karimov, M. (2018). *O'zbek tilida frazeologik birliklarning semantik xususiyatlari*. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti. pp. 112–120.
3. Qodirova, Z. (2020). *Idiomalar va ularning badiiy matndagi o'rni*. O'zbek tili va adabiyoti, 3(2), 56–62.
4. Mieder, W. (2004). *Proverbs: A Handbook*. Westport, CT: Greenwood Press. pp. 89–102.
5. Lakoff, G., & Johnson, M. (2003). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press. pp. 135–150.
6. Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A Practical Introduction* (2nd ed.). Oxford: Oxford University Press. pp. 64–78.
7. Naciscione, A. (2010). *Stylistic Use of Phraseological Units in Discourse*. Amsterdam: John Benjamins Publishing. pp. 201–210.

8. Dundes, A. (1980). Interpreting Folklore. Bloomington: Indiana University Press. pp. 154–160.
9. Sharipova, D. (2021). O‘zbek va ingliz tillarida taqdir va mehnatga oid idiomalar qiyosiy tahlili. Filologiya masalalari, 6(4), 73–81.
10. Moon, R. (1998). Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach. Oxford: Clarendon Press. pp. 205–215.

GLOBAL SCHOLARS
SCIENTIFIC PUBLISHING

**Maktab o‘quvchilarining ma’naviy dunyosini kengaytirish va boyitishda
ma’naviy-tarbiyaviy tadbirlarning o‘rni**

Xatamova Ma’rifat Yorqin qizi. Jizzax davlat pedagogika universiteti
13.00.02-Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi ixtisosligi. 1-bosqich doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktab o‘quvchilarining ma’naviy dunyosini shakllantirish va boyitishda tashkil etilayotgan turli xil mavzulardagi va mazmundagi ma’naviy-tarbiyaviy tadbirlarning o‘rni yoritilgan. Maqolada tarbiyaviy ishlarning samaradorligini oshirishda oilaviy qadriyatlar, milliy urf-odatlar, adabiyot va san’atning ta’siri tahlil qilinadi. Amaliy kuzatishlar asosida o‘quvchilar ongida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirishda o‘tkazilgan tadbirlarning ahamiyati ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: ma’naviyat, tarbiya, ma’naviy tadbirlar, o‘quvchi shaxsini rivojlantirish, ta’lim va tarbiya integratsiyasi, munosabat, qadriyat, dunyoqarash.

Kirish

Bugungi globallashuv davrida yoshlar tarbiyasiga bo‘lgan talab tobora ortib bormoqda. Ayniqsa, maktab davrida o‘quvchilarning ma’naviy dunyosini boyitish, ularda ijobiy qadriyatlarni shakllantirish muhim vazifadir. Prezidentimiz ta’kidlaganidek, *“Ma’naviy tarbiya – jamiyatning poydevori”*. Shu nuqtayi nazardan, maktablarda ma’naviy-tarbiyaviy tadbirlarni samarali tashkil etish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir.

Jamiyatning taraqqiyoti, avvalo, yosh avlodning ma’naviy kamolotiga bog‘liq. Bugun rivojlanish tobora tezlashib borayotgan jarayonida maktab o‘quvchilarining dunyoqarashini boyitish, ularda mustahkam ma’naviy-axloqiy qarashlarni shakllantirish muhim vazifa hisoblanadi. Shu asosida qabul qilinayotgan qarorlar va ularni amaliyotga joriy etish, amalga oshirilayotgan islohotlarni jamiyat hayotiga tatbiq etish, jamiyatdagi har bir insonning ichki ma’naviy dunyosini go‘zal shakllantirish davlat va jamiyat oldidagi muhim masalalardan biri bo‘lib hisoblanadi. Jamiyatning gullab yashnashi nafaqat iqtisodiy boyliklar asosiga, balki iqtisodiyot bilan bir xil ravishda jamiyatdagi insonlarning ma’naviy qarashlariga ham bog‘liq. Keling buni oddiy misollar bilan tahlil qilamiz. Ma’naviyat insonning ichki dunyosi, axloqiy

qadriyatlari, milliy va umuminsoniy qarashlari uyg'unligidan tarkib topadi. Ana shu uyg'unlik asosida inson atrofga munosabatini shakllantiradi. Insonning ichki dunyosi, fikrlash doirasi, atrofdagi voqeliklarga va insonlarga munosabati qanday bo'lishi albatta uning ma'naviy dunyosi bilan bog'liq. Insonning ma'naviy dunyosi shakllanishi va takomillashishida eng avvalo oila, ta'lim muassasalari, atrof muhit bilan munosabatlarga chambarchas bog'liq deb aytish mumkin. Sog'lom oilaviy muhit insonning jamiyatdagi asosiy o'rnini topishida poydevor hisoblanadi. Shu bilan birgalikda maktabgacha va maktab ta'lim muassasalari ham, asosiy o'rinlarda inson kamol topishi va rivojlanishida o'z o'rniga ega bo'lgan muassasa va tashkilotlarning har biri inson ma'naviyatini shakllantirish va boyitishda asosiy va oliy o'rinlarni egallaydi. Ushbu maqolada ana shunday o'z o'rniga ega bo'lgan maktab muassasalarida tashkil etilayotgan ma'naviy ma'rifiy tadbirlarning o'quvchi ma'naviy dunyosini shakllantirish va boyitishdagi ahamiyati haqida yoritilgan. Ilmiy asoslangan nazariy bilimlarga ko'ra bola 6-7 yoshdan boshlab atrof muhitni kengroq tushunishga harakat qila boshlaydi. Biroq bu yoshda yuzaki atrofdagilarning o'ziga bo'lgan munosabatini tushunishga harakat qiladi. 10-12 yoshda bu tushunchalar chuqurlashib, jamiyatdagi qoidalar va o'z rolini tushunish shakllanadi. 14-15 yoshda esa o'smir o'z shaxsini jamiyat bilan taqqoslaydi, dunyoqarashni mustaqil shakllantiradi. Ilmiy asoslangan ma'lumotlar ham shuni ko'rsatadiki, bolaning bu davri o'quvchilik davriga to'g'ri keladi. Ayni davrda maktabda o'quvchi atrofdagi munosabatlarni, jarayonni tahlil qila oladigan darajaga yetgunicha tahsil oladi. 10 va 15 yosh davri orasida o'quvchilarga beriladigan har bir ijobiy salbiy munosabatlar, nazariy amaliy bilimlar o'quvchiga yetarlicha ta'sir ko'rsata oladi. Shu boisdan o'quvchilar uchun tashkil etilayotgan ma'naviy, tarbiyaviy tadbirlarni tashkil etish ayni maktab yoshidagi o'quvchilarning aqliy ma'naviy jihatdan barkamol bo'lib voyaga yetishida juda ahamiyatli. O'tkaziladigan ma'naviy-tarbiyaviy tadbirlarning o'quvchi shaxsi rivojidagi o'рни va ahamiyati yuqori darajada ekanligi ma'lum. Biroq biz har qanday tadbirni o'quvchiga ma'naviy ozuqa beradi, o'quvchini rivojlanishida ta'sir ko'rsatadi deb ayta olmaymiz. Ta'sir ko'rsatishi yuqori natija berishi uchun o'tkazilayotgan tadbirlarning mavzusi, o'tkazish jarayoni, tashkil etish turi va uslubiga hamda tadbirni tashkil etuvchi tashkilotchiga ham alohida e'tibor berilishi zarur. To'g'ri tuzilgan ssenariy asosida tashkil etilgan tadbirlar har doim o'quvchiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi

ma'lum. Quyida ma'lumot uchun bir nechta tadbirlar turlarini keltirib o'tamiz. **Adabiy-badiiy kechalar** – o'quvchilarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirib, estetik didni rivojlantiradi. Bevosita bu o'quvchini fikrlash doirasini ham kengaytiradi. **Tarixiy sanalarni nishonlash** – o'quvchilar qalbida milliy g'urur va vatanparvarlik tuyg'ularini mustahkamlaydi. O'quvchilarning o'z tarixini bilish imkoniyatini yaratadi. **Sport va san'at tadbirlari** – irodani chiniqtiradi, ijtimoiy faollikni oshiradi. O'quvchida sog'lom turmush tarsi va zararli odatlarga salbiy munosabatni shakllantiradi. **Ma'naviyat darslari va davra suhbatlari** – o'quvchilarni hayotiy masalalar bo'yicha fikrlashga o'rgatadi. Tadbir har qanday mavzuda bo'lishidan qat'iy nazar o'quvchini munosabat va fikrini rivojlantirishga hissa qo'shadi. Har bir tashkil etilayotgan tadbirlarda o'quvchilarning fikr mulohazasi munozara va muhokamalar bilan olib borilganda esa o'quvchida mavzu bo'yicha ko'nikma hosil bo'ladi. Ko'nikma esa berilayotgan bilim, ma'lumotlar o'zlashtirildi degan ma'noni ifodalaydi. Darslar jarayonida va hayotiy vaziyatlarda esa olingan ko'nikma amaliyotda qo'llaniladi va bu malakaga aylanadi. Bilimning malakaga aylanishini natijaga erishish bilan tenglashimiz mumkin. Pedagog olimlar va olimalarning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, ma'naviy tadbirlarda muntazam qatnashgan o'quvchilar muloqot madaniyati, dunyoqarash kengligi, ijtimoiy faolligi jihatdan ijobiy o'zgarishlarga ega bo'lgani bilan ajralib turadi. Tadbirlarga qatnashmagan o'quvchilarda esa ma'naviy faollik pastligi, ijtimoiy tashabbusning yetarli emasligi munosabatlar va muomala madaniyatida ko'zga tashlanadi. Xulosa sifatida aytish mumkinki, to'g'ri tashkil etilgan ma'naviy ma'rifiy tadbirlar o'quvchilarda ijobiy dunyoqarashni shakllantiradi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat tuyg'usini oshiradi. Kelgusida bu tadbirlarni zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish, ota-onalar va jamoatchilikni faol jalb etish jamiyatda ham moddiy ham ma'naviy boy bo'lgan barkamol shaxslarni kamol topishiga yuqori darajada xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

- 1., „Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi” O’zbekiston Respublikasi vazirlar mahkamasining qarori.31.12.2019.1059-son.
- 2., „Umumiy o’rta ta’lim muassasalarida ma’naviy ma’rifiy hamda tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida” O’zbekiston Respublikasi vazirlar mahkamasining qarori.03.10.2022.558-son.
- 3.To‘raqulova I. Ma’naviyat va tarbiya masalalari. – Toshkent, 2019.
- 4.Quronov M. Ma’naviy tarbiya asoslari. – Toshkent, 2020.
- 5.X.Ibraimov.M.quronov.Umumiy pedagogika.Darslik.2023.

GLOBAL SCHOLARS
SCIENTIFIC PUBLISHING

MUNDARIJA

№	TEZISLAR NOMI VA MUALLIF (LAR) F.I.SH	BETLAR
1.	O‘ZBEKISTON VA TURKIYA O‘RTASIDAGI HAMKORLIKDA XALQARO HUQUQ NORMALARINING O‘RNI R. Kadirova	5-10
2.	Milliy valyuta kursi o‘zgarishining import va eksport hajmiga ta’siri Djumayev Muxlis Djumayevich	11-16
3.	GLOBALLASHUV JARAYONIDA MARKAZIY OSIYO DAVLATLARI MILLIY IDENTITETINI SAQLASH MUAMMOLARI Toshmurodov Husanjon Erkinovich	17-20
4.	O‘TTIZ YILLIK URUSHNING XALQARO MUNOSABATLARGA TA’SIRI Rabbimov Og'abek Tolib o'g'li	21-26
5.	INTERNET ORQALI FIRIBGARLIK VA UNING HUQUQIY JAVOBGARLIGI Beshimova Dilnoza Rajabboyevna	27-29
6.	Ajrimdan keyingi reabilitatsiya: ayollar uchun psixologik qo‘llab-quvatlash dasturlarining tahlili Nazokat Xudoyqulova	30-40
7.	LINGUISTIC MEANS OF EXPRESSING EMOTIONS: A CROSS-LINGUISTIC AND FUNCTIONAL PERSPECTIVE Yusupova Dilnoza Umarjonovna	41-45
8.	Matematik tafakkurni shakllantirishning psixologik xususiyatlari Bobojonov Mahkam Davronovich	46-48

9.	The contribution of idioms of life to collective narratives about success, struggle, and destiny. Iskandarova Gulifor Muzaffar kizi	49-53
10.	Maktab o‘quvchilarining ma’naviy dunyosini kengaytirish va boyitishda ma’naviy-tarbiyaviy tadbirlarning o‘rni Xatamova Ma’rifat Yorqin qizi	54-57
11.	MUNDARIJA	58-59

GLOBAL SCHOLARS
SCIENTIFIC PUBLISHING